

Stella Fatović-Ferenčić - Darija Hofgräff

**Od države do javnosti:
Tuberkuloza u fondovima Hrvatskog državnog arhiva
i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti**

Živi što više na zraku i suncu!

Nakladnik

Hrvatski državni arhiv

Za nakladnika

Dr. sc. Vlatka Lemić

Autorice izložbe, tekstova i kataloških jedinica

Prof.dr.sc. Stella Fatović-Ferenčić, dr. med.

Darija Hofgräff, dipl. pov. i arhivistica

Priprema gradiva za izložbu:

Darija Hofgräff, Siniša Marić

Lektura:

Nikolina Krtalić

Grafička priprema:

Damir Pildek

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem

Od države do javnosti: Tuberkuloza u fondovima i zbirkama Hrvatskog državnog arhiva i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

ISBN 978-953-7659-18-9

Tisak

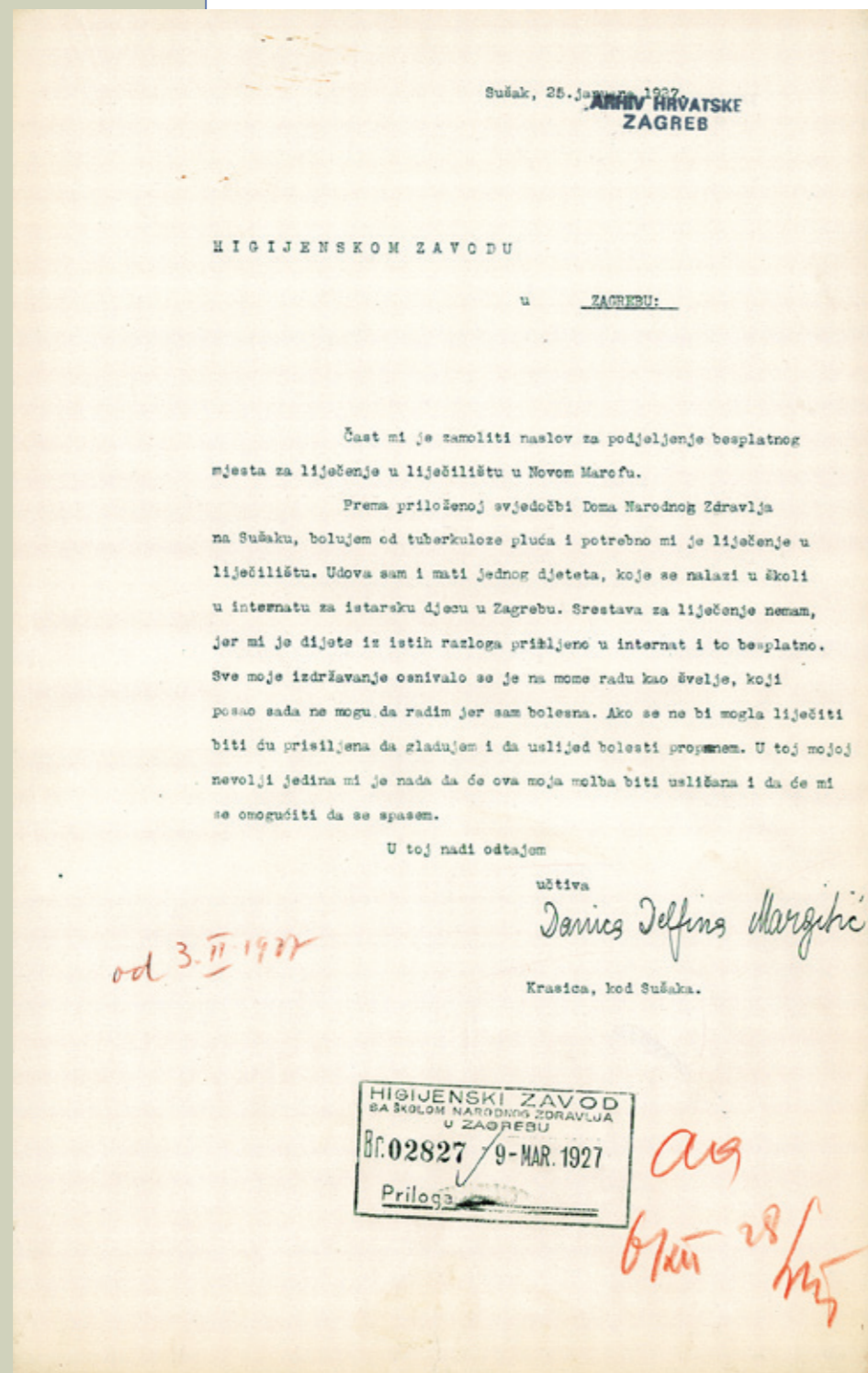
Denona d.o.o.

Naklada:

500 komada

Sadržaj:

Predgovor	5
Podaci o tuberkulozi u fondovima Hrvatskog državnog arhiva i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti	7
Prve naredbe Kraljevske zemaljske vlade: <i>Zapriječiti širenje klica plućne ikričavosti</i>	13
Tuberkuloza kao neprijatelj i društvena opasnost	15
Socijalni lijekovi: unapređenje kvalitete života pučanstva	16
Zdrav stan kao mali sanatorij	18
Prvo lječilište za tuberkulozne Brestovac	21
Počeci organizirane borbe protiv tuberkuloze	23
Od bolničkih odjela do antituberkuloznih dispanzera	25
Tuberkuloza kao neprijatelj mladeži	33
Mreža antituberkuloznih ustanova i rezultati u prvoj polovini 20. stoljeća	34
Popis arhivskih fondova	37
Literatura	37

Pismo bolesnice Danice Margetić oboljele od tuberkuloze Higijenskom zavodu u Zagrebu. HR-HDA-517 Higijenski zavod, br.02827/1927. kut. 2

Tuberkuloza ili sušica je zarazna bolest!

Predgovor

Izložbom *Od države do javnosti: Tuberkuloza u fondovima Hrvatskog državnog arhiva i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, željeli smo prikazati raspon svekolikih nastojanja vezanih uz borbu protiv tuberkuloze na području kontinentalne Hrvatske.

Ona je rezultat suradnje između Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog državnog arhiva. U obje se ustanove, naime, nalaze vrijedni, ali i vizualno zanimljivi dokumenti, fotografije, zdravstveno-prosvjetiteljske poruke i promidžbeni filmovi korišteni u kampanjama za suzbijanje tuberkuloze.

Niz izloženih dokumenata dio je gradiva Hrvatskog državnog arhiva, poglavito uprave i javnih službi. Osim arhivskog gradiva izložene su i razne statističke publikacije dostupne u Knjižnici HDA, filmovi iz Hrvatskog filmskog arhiva, kao i fotografije iz Fotolaboratorija HDA. Riječ je dragocjenom materijalu koji razotkriva mehanizme suzbijanja tuberkuloze na razini države, struke i šire javnosti u razdoblju od kraja 19. te tijekom prve polovine 20. stoljeća. Dio eksponata ove izložbe, osobito fotografije i plakati, danas se čuva u Zbirci Čepulić u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti HAZU.

Ova izložba nadahnuta je ulogom i djelom Vladimira Čepulića (1891-1964), predstojnika tuberkuloznog odjela Zakladne bolnice u Zagrebu, utemeljitelja prvog antituberkuloznog dispanzera u Hrvatskoj, kasnije Instituta za tuberkulozu te njegovog ravnatelja, prvog nastavnika pneumoftizeologije Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prvog ravnatelja Škole za sestre pomoćnice i predsjednika Društva za borbu protiv tuberkuloze. Posvećena je također 50. obljetnici njegove smrti te 80. obljetnici Instituta za tuberkulozu u Zagrebu, osnovanog odlukom Ministarstva narodnog zdravlja 1934. godine. Osnutkom Instituta prvi put su na našim prostorima ujedinjeni preventivni i klinički aspekt borbe protiv tuberkuloze u jedinstvenoj ustanovi.

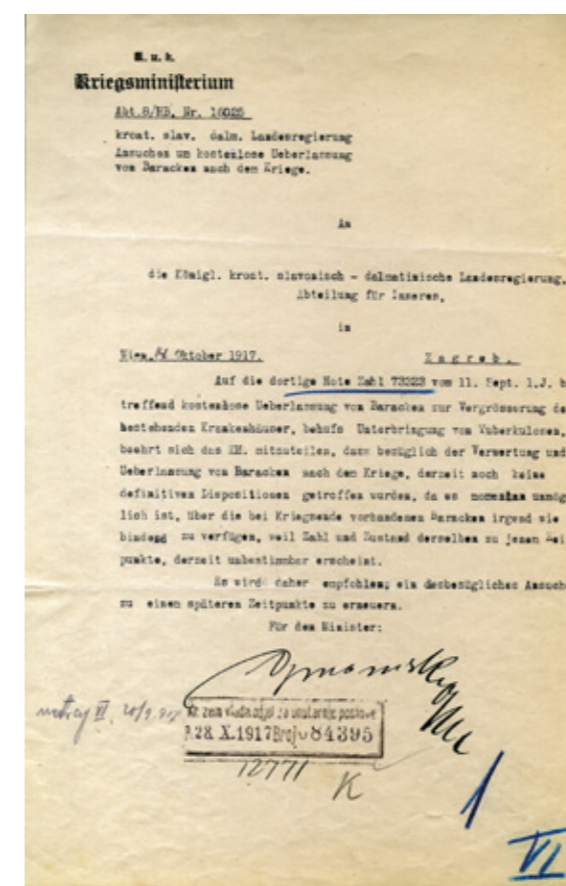
Borba protiv tuberkuloze ni danas nije završena priča sa sretnim završetkom. Tuberkuloza je još uvijek prisutna u populaciji čitavog svijeta, a njezin je uzročnik lukav biološki agens koji rado izmiče terapiji. Vjerujemo stoga da će ova izložba široj javnosti zorno približiti sve one pokušaje i nastojanja naših prethodnika, koji su zajedničkim snagama osvijestili nadležne da je borba protiv svake bolesti složen sustav koji zahtijeva nastojanja čitave zajednice - od države do šire javnosti.

Izložba je realizirana pod pokroviteljstvom Razreda za medicinske znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Podaci o tuberkulozi u fondovima Hrvatskog državnog arhiva i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Veliki dio dokumentacije i gradiva predstavljenih na ovoj izložbi nastao je pretraživanjem arhivskog gradiva Hrvatskog državnog arhiva, poglavito uprave i javnih službi od 1877. do 1951. godine. Polazište je bio arhivski fond Zemaljske vlade, Odjel za unutarnje poslove, Odsjek zdravstva (1877-1918)¹, u kojem se nalaze izvješća što su ih županijski fizici dostavljali županijskim skupštinama po nalogu Zemaljske vlade odnosno Statističkog ureda. Budući da su ta izvješća samo djelomično sačuvana i kao takva nedostajna za cjelovito praćenje zdravstvenih pokazatelja², za dobivanje potpune slike rasprostranjenosti i kretanja tuberkuloze potrebno je dopuniti ih ostalim dostupnim publikacijama, poput *Statističkog ljetopisa*, *Statističkog atlasa* i slično.³

Za razdoblje nakon 1918. godine podaci o tuberkulozi mogu se naći unutar fonda Zemaljske vlade, Odjela za zdravstvo u Zagrebu (1918-1919).⁴ Ovaj Odjel je osim nadzora nad svim zdravstvenim ustanovama na području Zagreba radio i na suzbijanju zaraznih bolesti, pa tako i tuberkuloze. U fondu su najviše zastupljeni zdravstveni iskazi o kretanju oboljelih od TBC-a, te dokumentacija o prenamjeni vojarni nakon završetka Prvog svjetskog rata u paviljone za smještaj oboljelih od tuberkuloze na području grada Zagreba.

Također, fond sadrži i korespondenciju Ministarstva narodnog zdravlja sa zdravstvenim odsjecima u svrhu organizacije poslova na suzbijanju tuberkuloze, alkoholizma i veneričnih bolesti.

Kriegsministerium an die Königl. Kroat. Slavonisch-dalmatinische Landesregierung, Abteilung für Inneres (dopis ratnog Ministarstva Zemaljskoj vladi u Zagrebu). HR-HDA-83 Zemaljska vlada. Odjel za zdravstvo u Zagrebu br. 52073/1918., kut.80

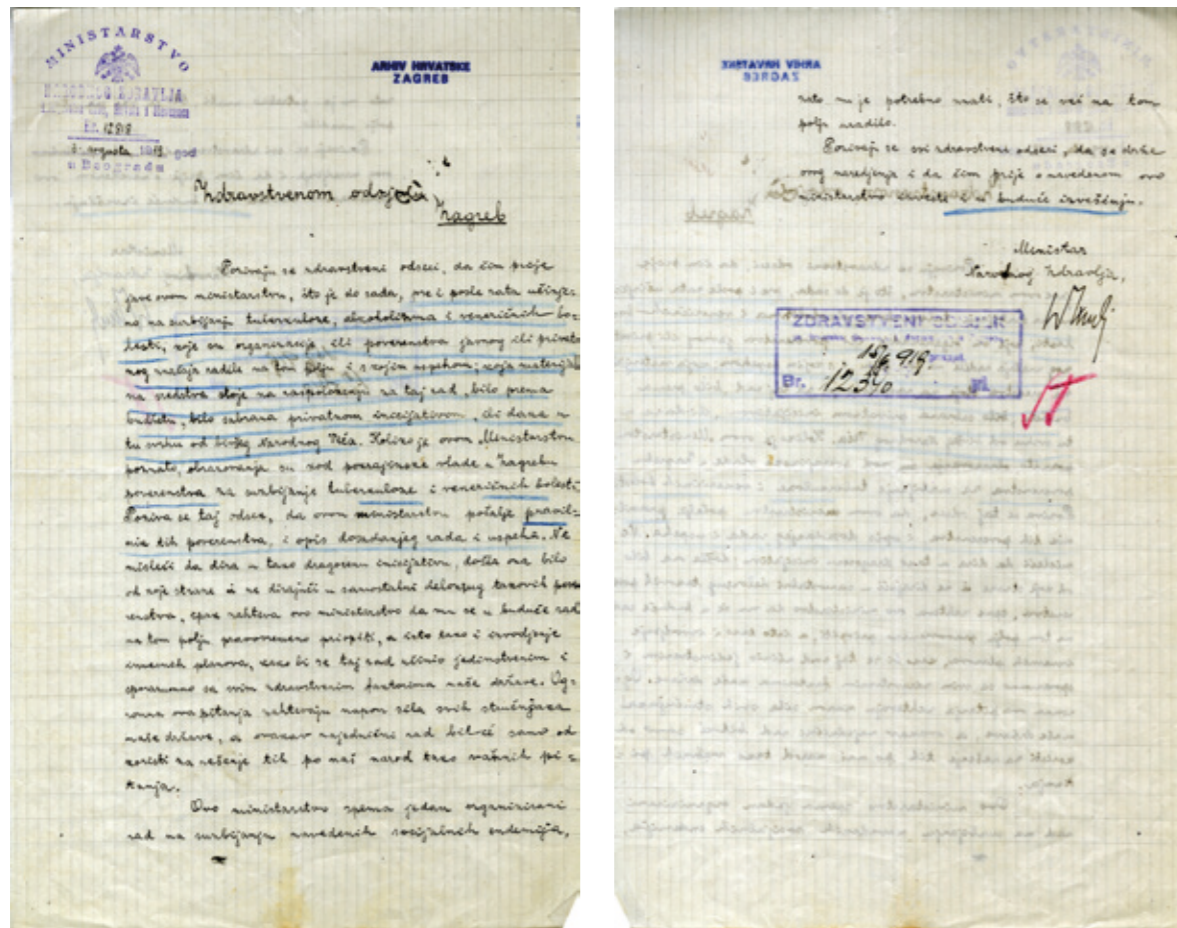
1 HR-HDA-79 Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove. Odsjek zdravstva (UOZV).

2 Hofgräff, Darija. Zdravstvena statistika 1874-1910 na primjeru arhivskog fonda Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade te statističkih publikacija u Hrvatskom državnom arhivu // Arhivski vjesnik 55 (2012): 187-204.

3 U Knjižnici HDA se, osim Statističkog ljetopisa koji je s izašao u izdanju Statističkog ureda Kraljevine dalmatinsko-hrvatske slavonske zemaljske vlade u Zagrebu 1876. godine, čuvaju i druge publikacije kao što su: Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slavonije, publikacija Statističkog ureda u Zagrebu izdana 1915. godine; Statistički godišnjak zemalja Ugarske krune, izašao po nalogu bana i kraljevskog ugarskog ministra trgovine u izdanju Kraljevskog ugarskog statističkog ureda u Budimpešti; Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, izašao u dva toma, prvi za razdoblje 1905. godine koja retrospektivno obuhvaća i razdoblje 1901-1905. i drugi za razdoblje 1906-1910; Izvješća o stanju javne uprave u županijama koja su izlazila svake godine i to službeno od 5. veljače 1886. godine za sve županije u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

4 HR-HDA-83 Zemaljska vlada. Odjel za zdravstvo.

Zdravstveni odsjek Ministarstva narodnog zdravlja za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje (1908-1926)⁵ osnovan je 29. travnja 1919. godine rješenjem Ministarskog savjeta Kraljevine SHS, čime postaje direktan sljednik Odjela za zdravstvo Zemaljske vlade. S radom je započeo 1. srpnja 1919. godine. Gradivo većinom obuhvaća razdoblje od 1919. do 1924. godine, a podaci o pojavnosti i kretanju tuberkuloze prikazani su retrospektivno za razdoblje od 1908. do 1920. godine.

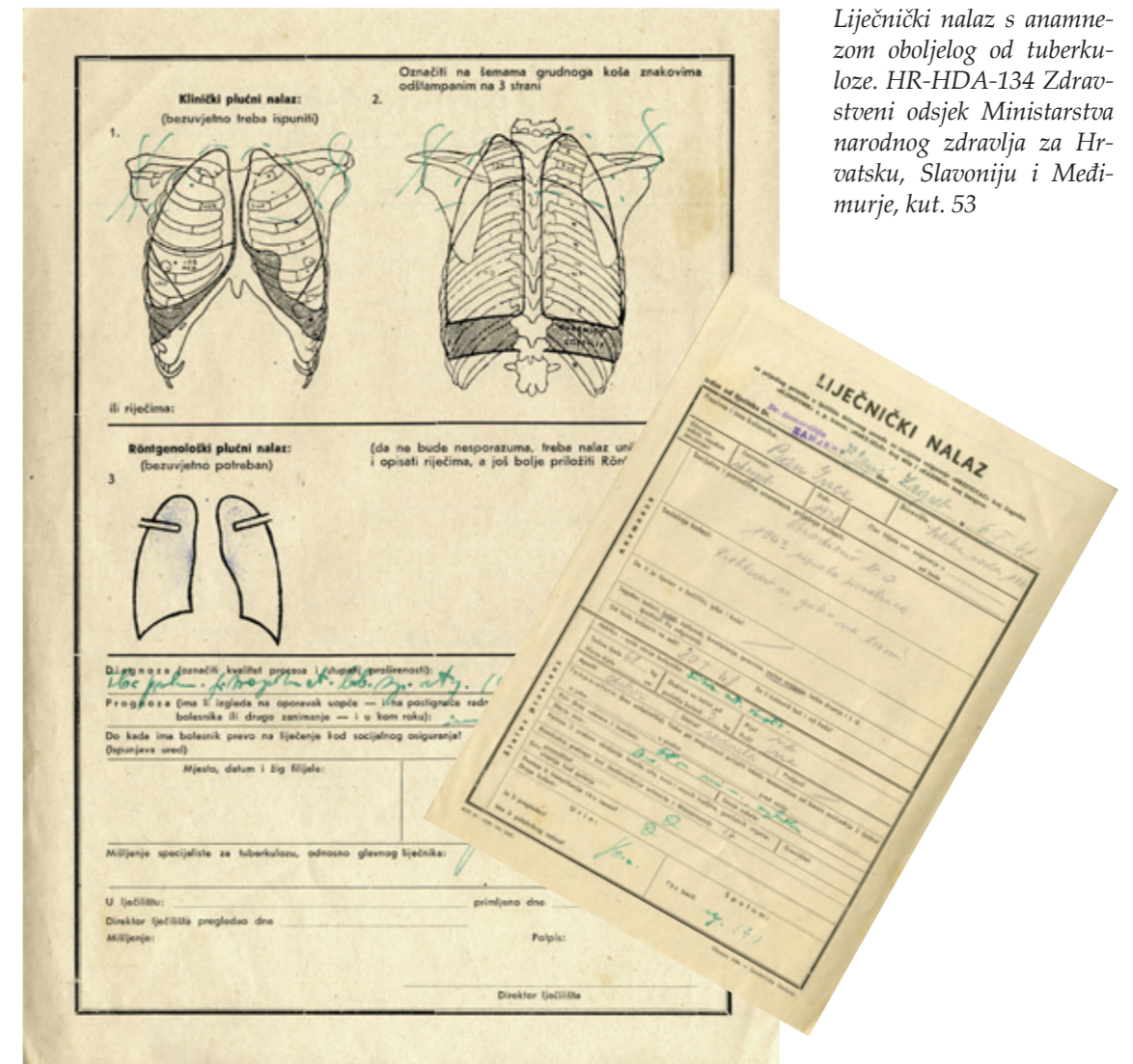
Dopis Ministarstva narodnog zdravlja Zdravstvenom odsjeku u Zagrebu o suzbijanju tuberkuloze. HR-HDA-83 Zemaljska vlada. Odjel za zdravstvo u Zagrebu br. 12818/1919., kut. 79

Godine 1924. reformom zdravstvene službe ukinuti su zdravstveni odsjeci i oblasne sanitarne uprave i zamijenjeni inspektoratima pri Ministarstvu narodnog zdravlja. Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja u Zagrebu⁶ započeo je djelovati 1. travnja 1924. godine kao direktan sljednik Zdravstvenog odsjeka, a bavio se općim problemima vezanim uz rad zdravstvene službe te pitanjima zdravstvene zaštite stanovništva. Inspektorat je osim toga bio i savjetodavni organ Ministarstva glede uprave nad zdravstvenim ustanovama za područje Zagreba, Osijeka, Čakovca, Sušaka i dr. U ovom fondu najviše su zastupljena statistička izvješća, tj. iskazi umrlih od tuberkuloze (razvrstani po starosti, zanimanju umrlih i tipu tuberkuloze) te djelomično i dokumenti o organiziranju predavanja posvećenih oboljelima od tuberkuloze, posebice školske djece i mladeži. Veći dio gradiva se sastoji od liječničkih nalaza te prijedloga o primanju bolesnika u lječilišta Državnog zavoda za socijalno osiguranje Brestovac, Klenovnik u Ivancu, zatim Knez-Selo kraj Niša i Kasindol kraj Sarajeva.

⁵ HR-HDA-134 Zdravstveni odsjek Ministarstva narodnog zdravlja za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje.

⁶ HR-HDA-135 Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS.

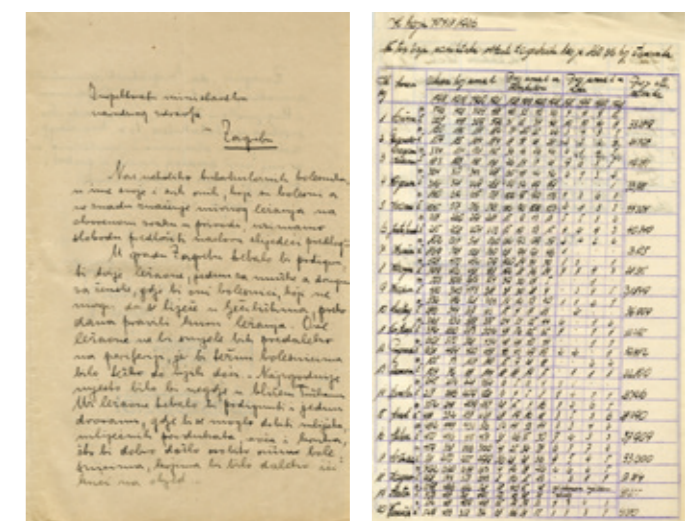
Također je sadržana i korespondencija tuberkuloznih bolesnika upućena Inspektoratu u svrhu podizanja i otvaranja lječilišta i ležajona za oboljele od tuberkuloze, kao i nacrti arhitekta Janka Grahora vezani uz projektiranje ambulatorija za sušičave, te sumarni troškovnici *jestvenika* za tuberkulozne pacijente tijekom mjeseca travnja 1924. godine.

Liječnički nalaz s anamnezom oboljelog od tuberkuloze. HR-HDA-134 Zdravstveni odsjek Ministarstva narodnog zdravlja za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje, kut. 53

Pismo tuberkuloznih bolesnika Inspektoratu Ministarstva narodnog zdravlja u Zagrebu upućeno Okružnom uredu za osiguranje radnika u Zagrebu. HR-HDA-135 Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS br. 2547/1923., kut. 84

Tablica broja umrlih u Zagrebačkoj oblasti za razdoblje od 1918 do 1921. HR-HDA-135 Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS br. 75717/1926., kut. 84

Uspostavom Savske banovine, Zakonom o banskoj upravi od 7. studenoga 1929. uprava je podijeljena na odjeljenja. Jedno od njih bilo je i Odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje⁷, koje je osim brige o ratnim invalidima, siročadi i siromašnima, obavljalo i nadzor nad bolnicama i dječjim ustanovama. Dokumenti o tuberkulozi u ovom fondu su zastupljeni fragmentarno i odnose se većinom na skupne iskaze unutar izvješća o kretanju zaraznih bolesti.

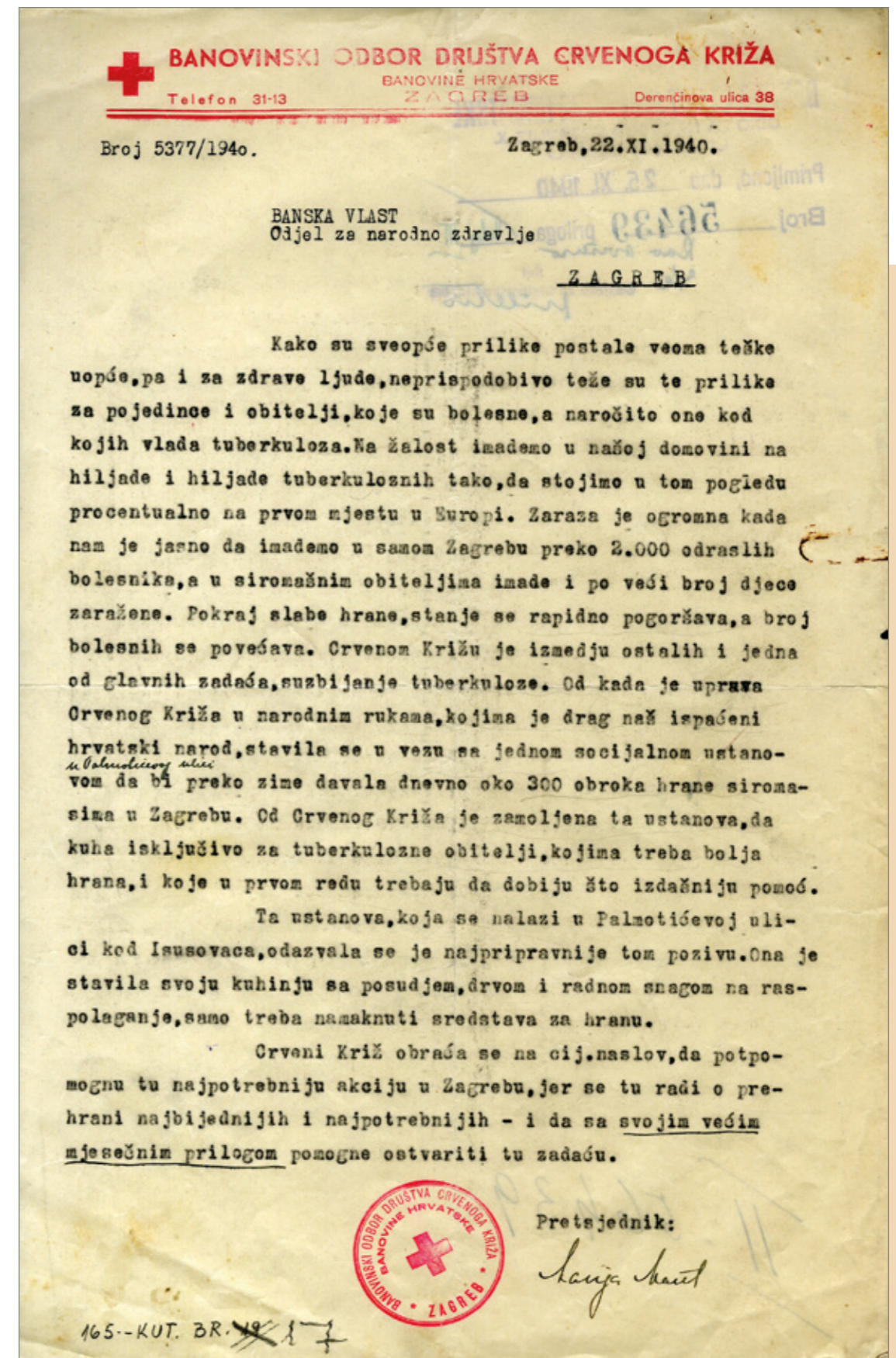
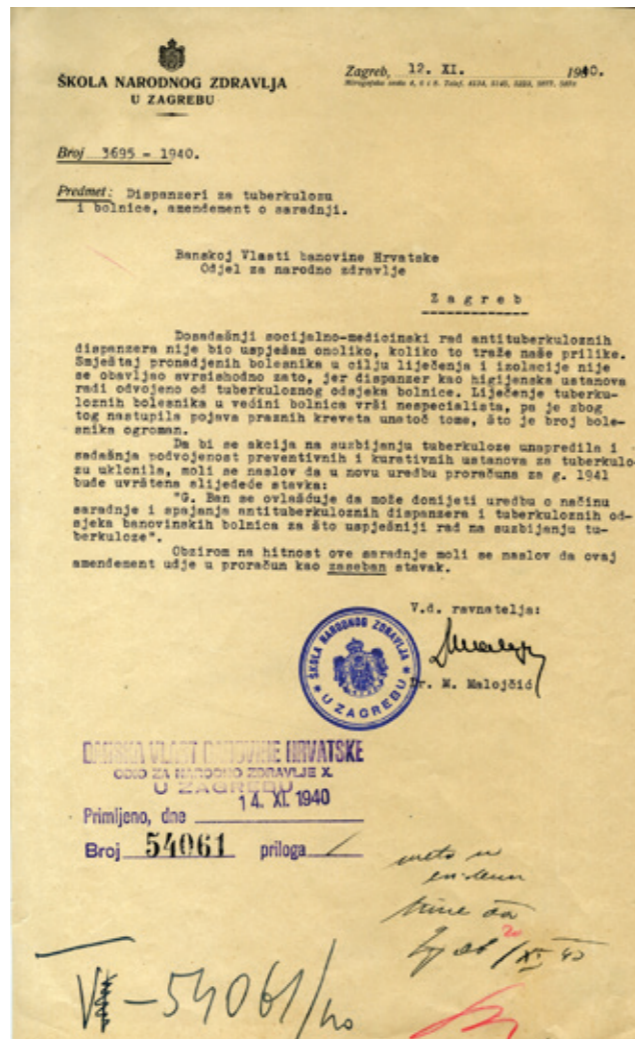
Sirenju tuberkuloze pogoduje i manjak na zdravim stanovima, te veliko naginjanje širjih slojeva puštanstva prekomjernom užitku alkoholnih pića, koje slabi organizam potrošača, umanjujuć mu radnu sposobnost i otpornost protiv svih bolesti, a uslijed potroška materijalnih sredstava na alkoholna pića, stradavaju njihove obitelji na hrani, stanu i odjeći - pogotovo u zadnje vrijeme, gdje se pomanjkanje posla i zarade kod siromašnijih slojeva puštanstva teško osjeća. -
Podaci o kretanju tuberkuloze vide se iz skrižaljki I-V.

Dopis Poglavarstva slob. kr. glavnog grada u Zagrebu Inspektoratu Ministarstva narodnog zdravlja u Zagrebu s izoječćem o pobolu tuberkuloznih bolesnika po mjeseci- ma za treću četvrtinu 1925. godine. HR-HDA-135 Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS br. 92949-VII/1925., kut.42

Sporazumom od 26. kolovoza 1939. godine osnovan je Odjel za narodno zdravlje banske vlasti Banovine Hrvatske⁸, koji je direktno preuzeo poslove Odjeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje Savske banovine. Djelovao je od donošenja Uredbe o Banovini do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine, kada njegove poslove preuzima

Ministarstvo zdravstva NDH. Odjel je pored općih poslova obavljao i nadzor nad stručnim radom liječnika te poslove vezane uz osnivanje i nadzor ljekarni, higijenske službe i higijenskih ustanova. U gradivu su većinom zastupljeni dokumenti što se odnose na rad Crvenog križa i Škole narodnog zdravlja. Obje institucije su intenzivno surađivale s Odjelom narodnog zdravlja, provodeći aktivnosti vezane uz suzbijanje tuberkuloze, kao i poslove unapređenja razvoja preventivnih i kurativnih ustanova za oboljele.

Dopis Škole narodnog zdravlja u Zagrebu upućen Banskoj vlasti banovine Hrvatske Odjelu za narodno zdravlje u svrhu unapređenja preventivnih i kurativnih ustanova za tuberkulozu. HR-HDA-165 Banovina Hrvatska. Odjel za narodno zdravlje br. 3695/1940., kut. 48

Dopis Banovinskog odbora društva Crvenog križa banskoj vlasti Odjela za narodno zdravlje u Zagrebu u svrhu prikupljanja donacija za oboljele od tuberkuloze. HR-HDA-165 Banovina Hrvatska. Odjel za narodno zdravlje br. 5377/1940., kut.17

7 HR-HDA-149 Savska Banovina. Odjel za socijalnu politiku i narodno zdravlje.

8 HR-HDA-165 Banovina Hrvatska. Odjel za narodno zdravlje i socijalnu politiku.

Odlukom Narodne vlade Hrvatske od 14. travnja 1945. godine⁹ osniva se Ministarstvo narodnog zdravlja Narodne vlade Hrvatske. Zakonom o imenu NR Hrvatske¹⁰ Ministarstvo narodnog zdravlja Narodne vlade Hrvatske mijenja naziv u Ministarstvo narodnog zdravlja NR Hrvatske¹¹. Odlukom o reorganizaciji Vlade NRH iz 1951. godine¹² ukida se Ministarstvo narodnog zdravlja NRH, nakon čega će poslove vezane uz zdravstvo preuzeti Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku (1951-1956). Ministarstvo narodnog zdravlja NRH djelovalo je kao organ Vlade Narodne Republike Hrvatske na poslovima zdravstvene problematike, kao i na širenju i razvoju zdravstvene preventive na području NRH. U glavne obveze ovoga Ministarstva ulazila je i briga za zdravstvene ustanove (bolnice, klinike i lječilišta). Tako se u ovom fondu pored ostale dokumentacije nalazi i manji dio dokumenata što se odnose na rad bolnice za tuberkulozne bolesnike u Skradu, zatim povijesti bolesti bolesnika antituberkuloznih lječilišta, računi okružnih lječilišta za troškove liječenja tuberkuloznih bolesnika te isplatni iskazi Zemaljskog lječilišta za tuberkulozu u Novoj Gradiški.

Osim fondova koji se odnose na upravu i javne službe, podatke o tuberkulozi pronalazimo i u drugim fondovima HDA. Takav je slučaj, primjerice, s fondom Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja¹³, u skupini **F. Zdravstvo i socijalne ustanove**. Gradivo najvećim dijelom seže u razdoblje djelovanja Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja (1927-1940), ali obuhvaća i dio gradiva prethodnika Zemaljskog analitičkog zavoda iz 1899. godine i Zemaljskog bakteriološkog i higijenskog zavoda u Zagrebu iz 1910. godine, te sljednika Zdravstvenog zavoda Ministarstva zdravstva NDH iz razdoblja 1941-1942. godine.

Iz navedenog je razvidno da je problematika vezana uz pojavnost tuberkuloze i mehanizme njezinog suzbijanja u analiziranom razdoblju zastupljena kroz djelovanje niza državnih institucija i službi. Arhivsko gradivo sačuvano u sklopu njihovog djelovanja to zorno pokazuje, naglašavajući široko područje interesa i aktivnosti koje je tuberkuloza poticala. Iz bogatog fundusa fondova i zbirki Hrvatskog državnog arhiva uz već spomenuto odabrani su dokumenti, fotografije i filmovi, kao i statističke publikacije pohranjene u njegovoj Knjižnici.

U pismohrani Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU sačuvani su plakati, leci, fotografije, dokumentacija kronologije događanja *Dana borbe protiv tuberkuloze* iz 1929. godine te zbirke posebnih otisaka iz ostavštine Vladimira Čepulića.

Knjiga Dani borbe protiv tuberkuloze u Zagrebu.
Format: 36,5x49,5 cm. HAZU-OPMZ

9 NN 2/1945.

10 NN 34/1946.

11 HR-HDA-287 Ministarstvo narodnog zdravlja NRH.

12 NN 27/1951.

13 HR-HDA-287 Ministarstvo narodnog zdravlja NRH.

Raznolikost i zanimljivost navedenog gradiva nadahnula je priređivanje ove izložbe, dokumentirajući nastojanja u rasponu od države do šire javnosti u borbi protiv bolesti koja još i danas odnosi mnoge živote.

Wie schütze Ich mich vor der Lungentuberkulose? (Kako se štitim od tuberkuloze). Plakat Njemačkog centralnog povjerenstva za borbu protiv tuberkuloze u Berlinu. Format: 74,5x53 cm. HAZU-OPMZ

Prve naredbe Kraljevske zemaljske vlade: Zapriječiti širenje klica plućne ikričavosti

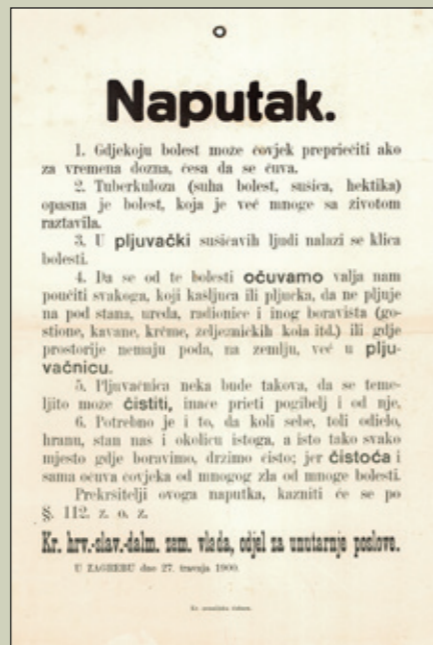
Unatoč Kochovom otkriću uzročnika tuberkuloze 1882. godine, specifična će antituberkulozna terapija ostati još desetljećima nezadovoljavajuća. Pregled arhivskih fondova i publikacija HDA ukazuje na činjenicu da se prve naredbe Kraljevske zemaljske vlade javljaju već sedamdesetih godina 19. stoljeća. Među njima ističemo onu izdanu 5. svibnja 1877. godine pod br. 2355 i Naredbu bivšeg c. kr. Glavnog zapovjedništva kao krajiške zemaljske uprave od 30. lipnja 1880. br. 6454 o pregledu *mesa i stoke prije klanja po vještim osobama*. Riječ je o propisima i mjerama koje se odnose na higijensko-prehrambenu razinu kontrole uobičajenu i za druge zarazne bolesti.

Nastavljajući svoja istraživanja vezana uz tuberkulozu, Robert Koch je 1890. kao lijek protiv tuberkuloze najavio pripravak ekstrakta bacila tuberkuloze u glicerinu, nazvavši ga tuberkulinom. Iste godine, 18. prosinca Kraljevska zemaljska vlada izdaje naredbu pod rednim br. 49225 u kojoj se očituje o ovom sredstvu: *lijek zasad tajno sredstvo i budući njegovom porabom nastati mogu kod pokusnog liječenja žestoke, dapače životu pogibeljne posljedice u organizmu*

- to obnalazi Kraljevska zemaljska vlada, koja nalaže da se proučavanje načina kako taj lijek djeluje, da se racionalna uporaba na dobrobit bolesnika od tuberkuloznih bolesti omogući i unaprijedi. Stoga ona propisuje da lijek mogu nabaoljati samo one ustanove koje imaju posebno dopuštenje pruske države; lijek se može davati samo prema znanstvenim uputama; i to samo u bolnicama, a ne ambulantno, da se, u slučaju reakcije bolesniku može pruži hitna bolnička pomoć; svaki smrtni slučaj mora se prijaviti.¹⁴ Po svemu sudeći radi se o Kochovom tuberkulinu koji se isprva smatrao lijekom, što će se kasnije pokazati netočnim.¹⁵

Naredba Kraljevske zemaljske vlade od 18. prosinca 1890. godine. Katačić, V. Zbirka zakona i naredaba. Drugo izdanje. Kraljevska zemaljska vlada u Zagrebu, 1906. Knjižnica HDA.

Naputak Kraljevske zemaljske vlade od 27. travnja 1900. godine. Format: 28x37 cm. HAZU-OPMZ

Slijedi naredba od 27. travnja 1900. godine pod br. 8604, koja upućuje stanovništvo na načine širenja tuberkuloze putem isparavanja osušenih ispljuvaka: *pošto je znanstveno dokazana činjenica, da su klice plućne ikričavosti (tuberculosis pulmonum), bacili koji drže pljuvotinu izbačenu po sušičavim bolestnicima, te da pomenute klice iz osušenih pljuvotinah prelaze gibanjem zraka u vazduh, te da se udisanjem ovako okuženoga zraka mnogi čovjek zarazi bolešću tuberkuloze, to nalazi kr. ova zemaljska vlada u svrhu, da se djelomično zaprieči širenje ponovno pomenute bolesti odredi na vidljivoome mjestu priležeci „naputak“ koji imade obćinstvo upozoriti na pogibelj priljepčivosti bolesti tuberkuloze kroz pljuvotine, izbacivane po tlu od sušičavaih bolesnikah.*¹⁶

Prva opsežnija akcija vlade u borbi protiv tuberkuloze odnosi se na tiskanje brošure naslovljene *Propisi o mjerah proti širenja plućne ikričavosti* od 28. siječnja 1903. godine.¹⁷ Propisi su nakon pet godina nadopunjeni provedbenom naredbom Zakona od 6. siječnja

14 Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe / ur. V. Katičić. 2. izd. Zagreb: Kr. zdravstveni odsjek kr. zemaljske vlade, 1906, str. 577.

15 Tuberkulin se koristi u dijagnostičke svrhe, jer izaziva lokalnu alergijsku reakciju u tuberkulozom zaraženom organizmu.

16 Smrekar, Milan, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Knjiga prva. Zagreb: Naklada Ignjata Granitza, 1899, str. 843, 845.

17 Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe / ur. V. Katičić. 2. izd. Zagreb: Kr. zdravstveni odsjek kr. zemaljske vlade, 1906, str. 579.

1908. godine, koja znatno detaljnije donosi tadašnje dosege vezane uz etiologiju i prevenciju tuberkuloze: *plućna iskričavost, sušica ili tuberkuloza spada prema sadanjem znanstvenom istraživanju među zarazne bolesti. Ova zarazna bolest razvija se uz postojeću osobnu sklonost ikričnim gljivicama-tuberkul-Bacil-koji mogu unići raznim niže opisanim načinom u čovječije tijelo. Nastup i razvitak ove bolesti među pučanstvom dade se spriječiti stanovitim mjerama opreznosti, a od sušice oboljeli mogu se shodnim liječenjem i pomnom njegovom izliječiti. Većina ljudi okužuje se tom bolešću ustrojima disala i to tim načinom, da udišu razasute čestice svježe ili isušene pljuvačke u kojoj ima ikričnih gljivica. Te gljivice mogu također dospjeti u tijelo bud kojom nečistoćom kroz ozlijeđenju kožu bud ne iskuhanom hranom-mlijeko, meso-ikričave životinje kroz ustroj probave. Potonji način okruženja ikričnim gljivicama dade se prepriječiti stogim oblasnim nadzorom za klanje određenje životinje i tržišnim nadzorom živeža, napose isključuje se pogibelj okuženja time, da se dotična hrana izdašno prokuha prije nego li se uživa. Glavno je pravilo da pomno pazimo da se pljuvačka - hračka-takovih bolesnika ne posuši i poput prašine ne rasprši. Nadalje valja da se obaziremo na stanbene prostorije u kojima boravi sušičavi bolesnik, zatim na stanare, domre koji sušičava bolesnika njeguju ili s njime dolaze u užu doticaj. Uz stanare sušičavih bolesnika izvoržena su okuženju napose djeca, jer se ona obično igraju po podu u prašini. Čim su loše stanbene prilike takovih bolesnika i nepovoljniji materijali odnošaji njihovi, čim manjka uža uvidjavnost dase provedu sve mjere opreznosti, tim će mučnije biti prepriječiti da se ljudi ne okuže sušicom. Pod takvim okolnostima treba liječnik da podučiti bolesnika i njegov okoliš i da upozori na pogibelj okuženja i sustanare njihove, te da ih podjedno potakne, da poprime i točno provedu u svrhu propisane obranbene mjere.*¹⁸

Već je iz ovih najranijih primjera propisa Kraljevske zemaljske vlade vidljivo da su predodžbe o etiologiji tuberkuloze, premda je ona već bila otkrivena, bile još uvijek nejasne, a terminologija kojom se zakonodavac služio kako bi imenovao *Mycobacterium tuberkuloze (ikrična gljivica-tuberkul-Bacil)* još uvijek arhaična. Koch je smatrao da goveđa i ljudska tuberkuloza nisu slične, zbog čega je zanemareno shvaćanje da mlijeko zaraženih krava može biti izvor infekcije. Kasnije je opasnost od ovakvog načina prijenosa zaraze dramatično smanjena provođenjem pasterizacije, što je vidljivo i iz segmenta naredbe koji upućuje na nužnost dobre termičke obrade namirnica. Premda su osnovni elementi prevencije tuberkuloze sadržani već u ovoj Naredbi s početka 20. stoljeća, sustavno osmišljena strategija koja će uključivati sve slojeve društva u borbi protiv ove bolesti kulminirat će tek u međuratnom razdoblju kada se nastojanja usmjeravaju na umreženu organizaciju specijalističke medicinske službe i provođenje zdravstvenog prosvjećivanja. Počevši od kraja 19. stoljeća, pa tijekom prve polovice 20. stoljeća, odvijao se proces osvještavanja tuberkuloze kao socijalne bolesti - neprijatelja čitavog društva.

Tuberkuloza kao neprijatelj i društvena opasnost

Neprijatelju se najlakše odupiremo ako mu upoznamo snagu, njegov način najaoljivanja i njegovu pojavu. Jer tko ga upozna ovako u tančine, lako će pronaći i sam najbolji način, kako da se sačuva od njega. Tako je tome i kod sušice, jer ona je društvena opasnost.

Andrija Štampar

Sve do kraja 18. st. bolest se poimala kao individualna kategorija van kontrole društva. Tek sustavnijim razvojem preventivnih mjera i oblikovanjem javnozdravstvenih mehanizama krajem 19. st., ona postaje sastavni dio društvene skrbi. Bolest se, kao što se

18 Isto.

iz Štamparovog navoda vidi, doživljava kroz metaforu prijeteće opasnosti - neprijatelja koji provodi društvenu i tjelesnu invaziju, protiv kojeg se treba boriti cjelokupno društvo.¹⁹ Uvodi se kategorija socijalne bolesti, pa pojedinačne bitke protiv bolesti postupno zamjenjuje masovna ideološka mobilizacija, čija je kampanja usmjerena prema spašavanju/liječenju čitavog društva.²⁰ Takav je organicistički pristup društvu, liječnike usmjerio iz dotadašnje kliničke sfere u aktivne sudionike javnozdravstvenih akcija i zdravstvene prosvjetitelje.

Tuberkuloza u tom smislu postaje paradigmatička socijalna bolest i model u kojem se ogleda medicinski i javnozdravstveni specifikum tog vremena. Objekt medicinskog promatranja postaje društveni, a ne individualni organizam, što je jasno iskazao i Vladimir Čepulić u svom tekstu o socijalno-epidemiološkim problemima suzbijanja tuberkuloze: *Nakon što je Villemijn god. 1865. eksperimentalno dokazao, da je tuberkuloza zarazna bolest, i nakon što je R. Koch god.1882. otkrio uzročnika tuberkuloze, upravljena je borba protiv tuberkuloze u smislu antibacilarne profilakse, no odlučnu važnost za širenje tuberkuloze i daljnji razvoj tuberkuloznog infekta zadržali su socijalni faktori.*²¹

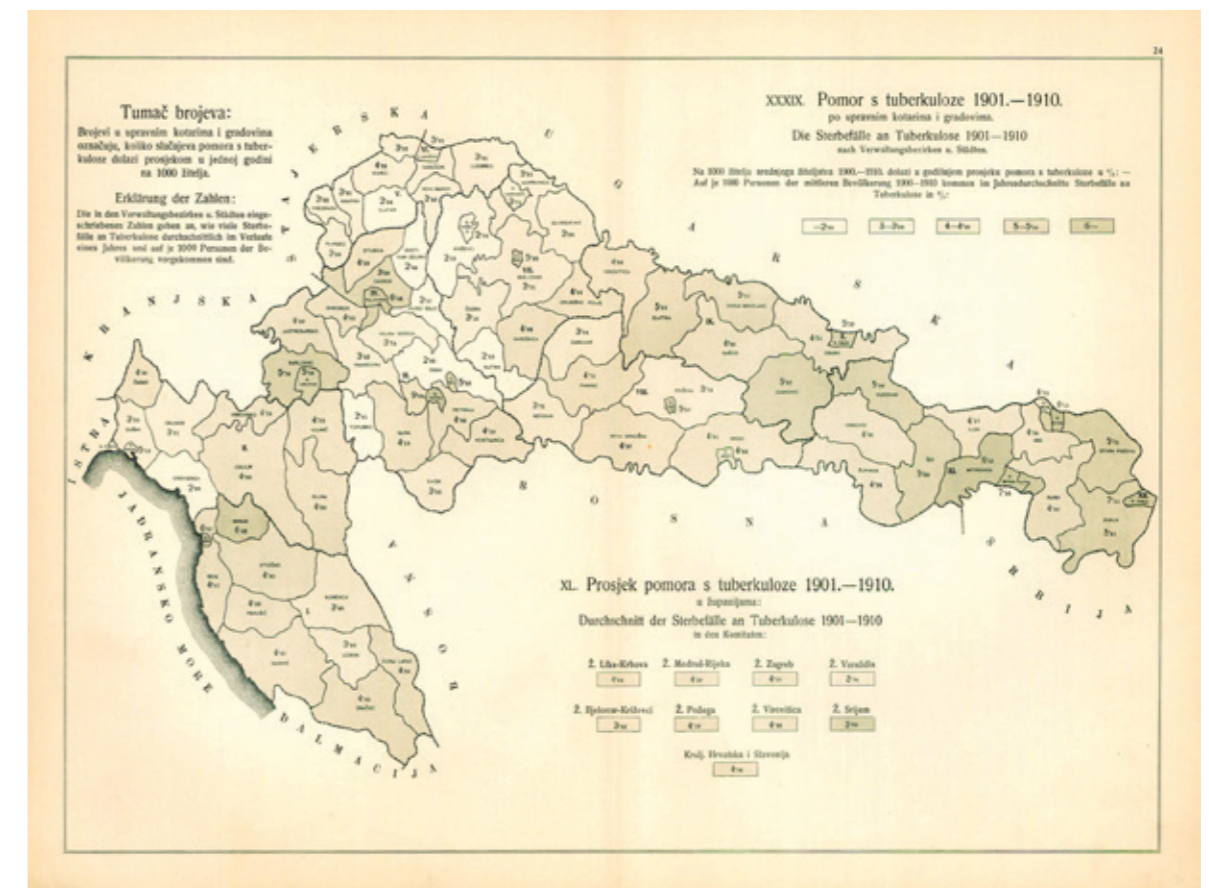
Socijalni lijekovi: unapređenje kvalitete života pučanstva

Tijekom prve polovine 20. st. gotovo da i nema liječnika koji se ne uključuje u raspravu, anketu ili borbu protiv tuberkuloze, od Antuna Lobmayera, Milana Amruša, Alberta Botterija, Gjura Cattia, Frana Gundruma Oriovčanina, Nikole Jagića, Justina Karlinski, Ferde Kerna, Karla Radoničića, Gjura Rihtarića, Sergeja Saltykova, do Andrije Štampara, Vladimira Čepulića, Milivoja Dežmana i mnogih drugih.²²

Analiziraju li se publikacije objavljene u tom razdoblju, jasno se uočava kako ih povezuje stajalište o socijalnoj angažiranosti liječnika u borbi protiv ove bolesti koja je podrazumijevala snažnu akciju vezanu uz rješavanje socijalnog pitanja. Socijalna medicina pobija dotadašnje poimanje odnosa prema bolesti te prema rječima Čepulića: *pronalazi da su uz zarazu klicom tuberkuloze, bijeda, siromaštvo i neznanje, dakle kulturna i ekonomska zaostalost pučanstva uzrokom velike razširenosti tuberkuloze, i liječi ne samo tuberkuloznog bolesnika, već zahtijeva, da se liječi od tuberkuloze i čitava društvena zajednica i to socijalnim lijekovima: poboljšanjem i unapređenjem kulturnog i ekonomskog stanja pučanstva. Takvim se socijalnim lijekovima spašavaju životi i zdravlje tisuća i tisuća ljudi, dok se liječenjem bolesnika može spasiti samo razmjerno malen broj.*²³ Koncentracija stanovništva u gradovima i porast radničkog sloja dovodi do klasnog raslojavanja i osiromašnja dijela stanovništva, osobito radništva. Taj proces rezultirao je počecima razvoja socijalne zaštite koja je uključivala i zdravstveno osiguranje putem bolesničkih blagajni, osiguravajućih društava i sl., a tuberkuloza istovremeno postaje nezaobilazni argument vezan uz problematiku klasnog i socijalnog. Napis Milivoja Dežmana upućen ravnateljstvu blagajne 25. rujna 1902. godine, u kojem

apelira: *izdati pučanstvu poduku o sušici-kako se može čovjek očuvati, provesti obligatornu prijavu svih slučajeva smrti, izvršiti dezinficiranje stanova i tako riješiti pitanje radničkih stanova, pojačati kontrolu nadzora u stanovima i radionicama, neka ravnateljstvo okružne blagajne uredi ambulatorije, a naročito laboratorije prema svim zahtjevima moderne medicine, neka okružna blagajna zamoli dozvolu zem. vlade i gradskog poglavarstva za sabiranje prinosa za gradnju pučkog lječilišta za sušičave*²⁴, tipičan je prikaz onovremenih antituberkuloznih nastojanja koji ističu potrebu detaljnog evidentiranja pojavnosti ove bolesti, provođenja higijensko- epidemioloških mjera, osobito higijene stanovanja, nadzora radionica, podizanja ambulatorija te gradnju pučkih lječilišta.

Slična shvaćanja možemo iščitati i sa stranica službenih izvješća, poput primjerice izvješća o stanju javne uprave u županijama, koja su vodili županijski fizici po nalogu Kraljevske zemaljske vlade, a ova ih je naknadno dostavljala Statističkom uredu u Zagrebu.²⁵

Statistički atlas Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1875. - 1915. Zagreb : Statistički ured u Zagrebu, 1915. Presjek pomora od tuberkuloze 1901 - 1910. Knjižnica HDA

Kao ilustraciju donosimo izvješće za Ličko-krbavsku županiju, u kojem se tuberkuloza također dovodi u vezu s higijenskim i slabim materijalnim stanjem stanovništva: *Nepobitna je činjenica, da osim direktne infekcije od osobe na osobu, osobito gdje zajedno borave, doprinosi k širenju vrlo mnogo okolnosti, što su tu stanbene i hranbene prilike pučanstva upravo u*

19 Fatović-Ferenčić, Stella. Society as an organism : metaphor as departure point of Andrija Štampar's health ideology // *Croatian Medical Journal* 49 (2008): 709-719; Fatović-Ferenčić, Stella; Kuhar, Martin. Zdravlje i/ili profit : metafora i/ili stvarnost // Knjiga izlaganja na X. proljetnom bioetičkom simpoziju Hrvatskog liječničkog zbora / Ur. Goran Ivanišević. Zagreb : Hrvatski liječnički zbor, 2010, str. 9-11.

20 Sontag Susan, *Illness as metaphore*. London: Penguin Books Ltd. 1983, str. 67; Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press; 1980, str. 61-62.

21 Čepulić, Vladimir. Socijalno-epidemiološki problemi kod suzbijanja tuberkuloze // *Liječnički vjesnik* 61 (1939): 36-51.

22 Usporedi: Grmek M. D., Dugački V., *Hrvatska medicinska bibliografija*, sv. 3. Zagreb: JAZU, str. 198; *Bibliografija Liječničkog vjesnika 1877-1977*, Zagreb: ZLH 1978.

23 Čepulić, Vladimir. *Ciljevi socijalne medicine. Evolucija 1933*. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, separat br. 16.

24 Glasner, Milan. Brestovac 1909-1934 iz knjige Mudrinić, Ante. *Kako je nastao sanatorij „Brestovac“ 1909-1934 : lečenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju : lečilište Središnjeg ureda za osiguranje radnika „Brestovac“ kraj Zagreba 1909-1934. PO Radnička zaštita (1934) 5*. Zagreb : Štamparija Gutenberg, 1934, str. 3.

25 Banskom naredbom br. 6122/pr. od 16. siječnja 1896. godine uvodi se redovita zdravstvena statistika na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

protimbi sa najprimitivnijim zahtjevima higijene. Male, nizke, tamne, nezračene sobe, opća nečistoća u njima, zemljeni podovi, šmješteni štednjaci, često su i stovarišta živežnih sredstava, pogodjaju upravo razvijanju i uspjavanju klica bolesti, pa se vidi, čim jedan član obitelji od tuberkuloze oboli, da kratko vrijeme iza toga obole i ostali članovi. Slabe materijalne prilike, uvjetuju i slabu neprimjerenu hranu, pomanjkanje mlieka i prekomjerno uživanje alkohola, već kod djece, umanjuju otpornu snagu žiteljstva, pak nije čudo, da se ta zaraza tako pogubno širi. Proti toj bolesti moralo bi se u prvom redu postupati kako proti svakoj prelaznoj pošastnoj bolesti, pa provodjati sve mjere koje su kadre širenju spriječiti.²⁶

Fotografija Stambena bijeda u Vlaškoj ulici u Zagrebu 1924. godine Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

Zdrav stan kao mali sanatorij

Premda je zahvaćala sve slojeve društva, žarištem pojave tuberkuloze i njezinog širenja smatrao se sirotinjski sloj i radništvo koje živi u neprimjerenim obitavalištima.

Fotografija Stan u baraci na Žitnjaku u Zagrebu. Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

Fotografija Stambena bijeda u Zagrebu. Tkalčičeva ulica. Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

²⁶ Izvješće o stanju javne uprave u Ličko-krbavskoj županiji. Senj 1903. godine, str. 103, 104.

Riječ je o barakama, vagonkim nastambama, podrumima ili tavanima, u koje se ulazilo kroz staje ili smetlišta. U takvim je prostorijama stanovalo više obitelji nerijetko u zajedništvu s tuberkuloznim bolesnikom.

Fotografija Nastambe u barakama (barake iza Gimnazije u Klaićevoj ulici). Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

Fotografija Stambena bijeda u Zagrebu iz 1924. godine. Vagonski stanovi. Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

Fotografija Stan u baraci u Zagrebu. Format: 40,5x 30,5 cm. HAZU-OPMZ

Iscrpnu analizu o tome donosi Vladimir Čepulić 1939. godine.²⁷ Iz nje se saznaje da je upravo tuberkuloza dala poticaj za izradu katastra o tuberkulozi u Zagrebu po ulicama, s ciljem uočavanja međuovisnosti mjesta stanovanja i pojave ove bolesti. Čepulić će tu akciju objasniti činjenicom da su nezdravi stanovi s tuberkuloznim bolesnikom rasadišta zaraze i trajno žarište širenja bolesti, te navodi primjere i ilustracije takvih nastambi.²⁸ Opisuje kako u jednoj sobi živi šest obitelji, a krevet svake od njih im je ujedno i stan. U ovakvom stanu svih šest obitelji zajedno čine jednu epidemiološku jedinicu, a tuberkulozni bolesnik žarište je zaraze za sve ostale članove. U suzbijanju tuberkuloze stanovanje ima važnu ulogu, pa zdrav stan po sebi smatra malim sanatorijem.²⁹ Prema Čepulićevim podacima za 1910. godinu, kada je broj stanovnika grada Zagreba bio 79.038, broj stanova bez sobe u kojima je bilo smješteno 359 stanovnika bio je 146; 3801 stan je samo s jednom prostorijom sa štednjakom (bez kuhinje) i u takvom je stanu živjelo 10.652 stanovnika; 5.948 stanova je bilo samo s jednom sobom i kuhinjom u kojima je obitavalo 23.442 stanovnika; 232 stana imala su dvije sobe bez kuhinje sa 773 stanovnika; 3.912 stanova sastojalo se od dvije sobe i kuhinje i u njima je obitavalo 17.603 stanovnika; 2.138 stanova sastojalo se od tri sobe s kuhinjom za 10.300 stanovnika; 918 stanova od četiri sobe za 4.974 stanovnika; 337 stanova od pet soba za 2.046 stanovnika; 138 stanova od šest soba za 940 stanovnika; 57 stanova od sedam soba za 452 stanovnika; 26 stanova od osam soba za 161 stanovnika; 11 stanova od devet soba za 78 stanovnika; 13 stanova sa deset soba za 136 stanovnika; 19 stanova od jedanaest soba za 269 stanovnika. Iz svega je vidljivo da je gotovo polovica stanovnika stanovala u stanu od jedne sobe sa ili bez kuhinje.³⁰

Fotografija: Sirotinjska soba u Zagrebu iz 1924. godine. Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

27 Čepulić, Vladimir. Ciljevi socijalne medicine. Nav. dj., str. 36-51.

28 Originalne fotografije koje Čepulić donosi kao ilustraciju socijalne bijede i širenja tuberkuloze, danas su pohranjene u Odsjeku za Povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU. Ove su fotografije objavljene i u njegovom tekstu Socijalno-epidemiološki problemi kod suzbijanja tuberkuloze u Liječničkom vjesniku iz 1939. te knjizi Suzbijanje tuberkuloze, Zagreb, 1940, str. 4-33.

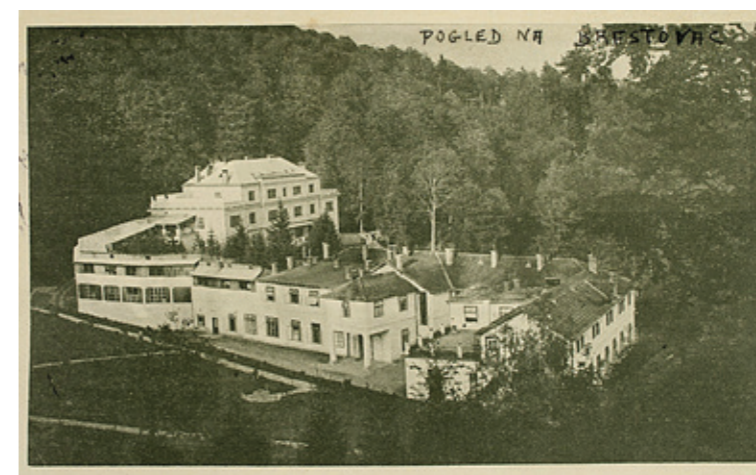
29 Čepulić, Vladimir. Tuberculosis and Housing // The American review of tuberculosis 15 (1927): 221- 224.

30 Čepulić, Vladimir. Tuberkuloza u Zagrebu i njeni glavni uzroci // Nova Europa 12 (1925): 330-331.

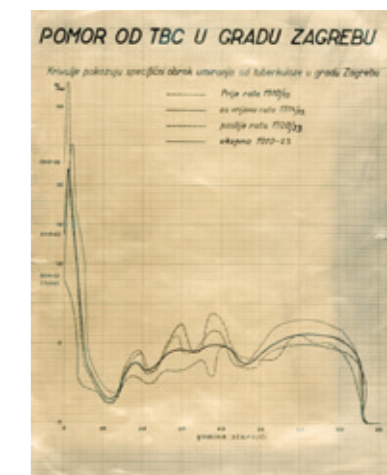
Tuberkuloza je nedvojbeno bila pokretač rasprave i javne prezentacije stambenog pitanja. Na području Zagreba, primjerice, socijalno angažirana skupina Udruženja likovnih umjetnika „Zemlja“ uključuje se u ovu problematiku priređujući izložbe. Tako je na jednoj od njih, održanoj koncem prosinca 1932. u Umjetničkom paviljonu, Radna grupa Zagreb (nacionalna grupa Međunarodnog kongresa moderne arhitekture/CIAM), izložila dokumentarističku cjelinu o stambenim prilikama Zagreba.³¹ Fokus ove izložbe te posebno zanimanje javnosti, polučile su upravo slike na kartonu koje su predstavljale surovu stvarnost zagrebačke periferije. Slike su bile vlasništvo Antituberkuloznog dispanzera.³²

Prvo lječilište za tuberkulozne Brestovac

Budući da je od tuberkuloze umirao veliki broj radnika i osiguranika, prva zamisao o izgradnji lječilišta za tuberkulozu nastaje unutar institucije socijalnog osiguranja, a na inicijativu Ivana Ancela (1870-1922) i Milivoja Dežmana (1873-1940). Okružna blagajna za potporu bolesnika u Zagrebu započela je djelovati 1893. godine i u toj funkciji bila aktivna sve do 1909. godine, ulažući znatan dio svojih prihoda na liječenje i suzbijanje tuberkuloze. Kako nije imala vlastite imovine kojom je mogla izgraditi zdravstvenu ustanovu za liječenje od tuberkuloze, trebalo je pribjeći sakupljanju donacija od pojedinih dobrotvora, slikara i umjetnika te svih drugih ljudi koji su shvaćali probleme što ih je tuberkuloza donosila sa sobom.³³ Na čelu ove akcije bio je liječnik Milivoj Dežman, koji je svojim napisima posebice u publikaciji *Sušica: kako postaje, kako se širi, kako se liječi*³⁴, istaknuo važnost osvješćivanja cjelokupne javnosti u vezi s ovom bolešću. Činjenica da je tuberkuloza bila uzrokom kod 53% osiguranog radništva Zagrebačke blagajne u 1900, 62% u 1901. i 72% u 1902. godini, bila je uvjerljiv argument za podizanje sanatorija za tuberkulozne bolesnike.³⁵

Fotografija Lječilište Brestovac.
HR-HDA-1684 Zbirka razglednica. Odjel Fototeke HDA.

Grafikon pomora od TBC u gradu Zagrebu. Foramt: 27,5x36 cm.
HAZU-OPMZ

31 Bjažić, Tamara. Radna grupa Zagreb - osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni / Prostor 13 (2005): 47-48.

32 Riječ je o prikazima socijalne bijede u Zagrebu.

33 Vučak, Ivica. The Struggle against tuberculosis during the twentieth century in Croatia // Tuberculosis (1860-1960) : Slovenia's Golnik Sanatorium and TB in Central Europe / Zvonka Zupanić Slavec. Frankfurt, Berlin : Peter Lang, 2011, str. 19-20.

34 Dežman, Milivoj. Sušica : kako postaje, kako se širi i kako se liječi // Liječnički vjesnik 24 (1902): 233.

35 Glasner, M. Brestovac 1909-1934. Nav. dj., str. 3.

Na prijedlog Milivoja Dežmana, ravnateljstvo Blagajne je 25. rujna 1902. godine jednoglasno odlučilo zatražiti dozvole od Zemaljske vlade i Gradskog poglavarstva o sabiranju prinosa za gradnju pučkog lječilišta za sušičave.³⁶ Nakon osnivanja Odbora za gradnju lječilišta, na čelu s bivšim zagrebačkim gradonačelnikom Milanom Amrušem (1848-1919), krenulo se u traženje pogodnog zemljišta i prikupljanje novčanih sredstava. Šestinski grof Miroslav Kulmer je 10. listopada 1903. godine darovao gotovo 10 jutara zemlje uz uvjet, da se: *u roku od pet godina ima osnovati i urediti lječilište za sušičave siromašne radnike i radnice; ili uopće za rekonvalescenciju bolesnih siromašnih radnika ili radnica i inih bolesnika neradničkog stališa.*³⁷

Na sjednici Ravnateljstva je već 19. svibnja 1903. godine odlučeno da se priredi lutrija u svrhu izgradnje objekta na Brestovcu, uz prijedlog da se umjesto običnih srećaka za tu svrhu upotrijebe karte-razglednice. Prikupljeno je 30.170 K i 80 fil. i taj je iznos dodan zakladi za gradnju lječilišta. Uspjeh lutrije je bio odličan ne samo zbog prikupljenih sredstava, već i zbog masovnog uključivanja šire javnosti u čitavoj zemlji.³⁸

Fotografija Lječilišta Brestovac. HR-HDA-1684 Zbirka razglednica. Odjel Fototeke HDA.

Na Brestovac su prvi bolesnici bili primljeni 22. svibnja 1909. godine. U početku je to bio samo jedan paviljon sa 40 postelja (25 za članove okružne blagajne i 15 za privatne pacijente). Do kraja prve sezone rada, 30. listopada 1909. bila su 103 bolesnika³⁹ većinom u dobi između 20 i 30 godina. Najveći broj oboljelih bio je među tiskarskim radnicima⁴⁰, a broj primljenih pacijenata kulminirao je u vremenu od 1921. do 1933. godine, kada je na liječenje

³⁶ Isto.

³⁷ Mudrinić, Ante. Kako je nastao sanatorij „Brestovac“ 1909-1934 : liječenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju : lečilište Središnjeg ureda za osiguranje radnika „Brestovac“ kraj Zagreba 1909-1934. PO Radnička zaštita (1934) 5. Zagreb : Štamparija Gutenberg, 1934, str. 16.

³⁸ Isto, str. 19.

³⁹ Od ukupnog broja pacijenata bilo je primljeno na liječenje 87 članova blagajne (59 muškaraca i 28 žena) i 16 privatnih pacijenata (9 muškaraca i 7 žena).

⁴⁰ Kretanje bolesnika na liječenje u Brestovcu prema evidenciji ljekarske ordinacije za razdoblje od 1909. do 1934. godine. Usporedi: Mudrinić, A. Kako je nastao sanatorij „Brestovac“ 1909-1934. Nav. dj. Usporedi: Mudrinić, Ante, nav. dj., Zagreb 1934.

primljeno ukupno 667 pacijenata s 52.065 opskrbnih dana. Prve tri godine Brestovac je bio otvoren od svibnja do listopada, no već od 1912. i tijekom čitave godine. Na Brestovcu je u ljetnim i jesenjim mjesecima 1910. godine Dežmanu pomagao i Andrija Štampar, čija se socijalno-medicinska ideologija upravo kroz ovu bolest neprestano propitivala i potvrđivala.

Niti jedna bolest u to vrijeme nije uspjela tako snažno mobilizirati suradnju svih slojeva društva, od zakonodavca i umjetnikâ do medicinskog osoblja, građevinara, novinara, inspektora i katastarskih činovnika, osvješćujući činjenicu da će se tuberkuloza pobijediti tek onda: *kada će se znatno podići kulturni nivo i poboljšati materijalno stanje širokih slojeva naroda.*⁴¹

Počeci organizirane borbe protiv tuberkuloze

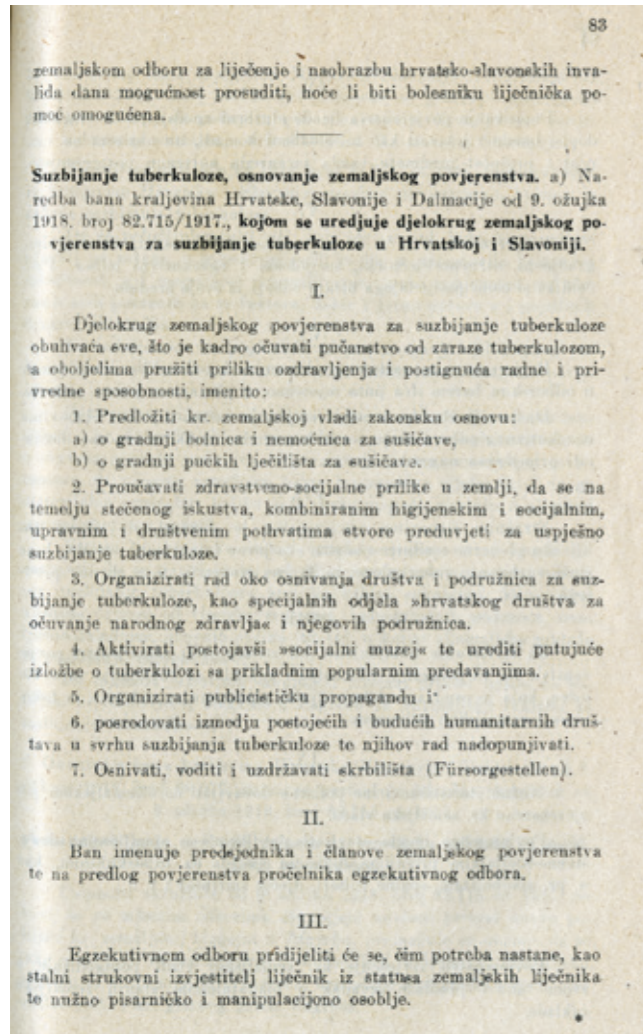
U drugoj polovici 19. st. na području Europe tuberkuloza postaje snažnim argumentom za podizanje lječilišta, osobito u zemljama koje imaju dobro organizirano socijalno osiguranje poput Njemačke. Krajem 19. st. lječilišta niču diljem Europe, ali dostupna su uglavnom bogatijem sloju pučanstva. Premda im se nisu mogli osporiti određeni pomoci, ubrzo se uvidjelo da taj aspekt liječenja tuberkuloze ipak ne daje očekivane rezultate. U zemljama poput Francuske, Belgije i Engleske, koje nisu imale razrađeno socijalno osiguranje niti dovoljna sredstva za ulaganje u izgradnju lječilišta, tražili su se drugi putovi i rješenja. Engleska razvija svoj tip profilaktičkog djelovanja putem Gradskog zdravstvenog ureda koji šalje svoje liječnike u posjet bolesnicima i podučava obitelji o higijenskim mjerama. Taj model je, međutim, u terapijskom smislu davao slabe rezultate. U Francuskoj je 1899. godine na prijedlog parlamentarnog zastupnika Pariza osnovano Povjerenstvo za izradu plana za suzbijanje tuberkuloze, a jedan od njegovih članova bio je Albert Calmette (1863-1933), tadašnji direktor Pasteurovog zavoda u Lilleu. On je prvi izradio detaljan nacrt antituberkuloznog dispanzera, koji je počeo s radom 1901. godine. Njegova zadaća bila je prije svega sprečavanje širenja tuberkuloze, a potom i pružanje socijalne pomoći obiteljima bolesnika. Ovaj je model postao uzorom sličnim ustanovama koje su počele nicati i u drugim zemljama. Stvorivši antituberkulozni dispanzer, Calmette je stvorio dinamičnu jedinicu koja povezuje sve dijelove antituberkulozne kampanje, a istovremeno usmjerene na bolesnika i njegovu obitelj. Uvodeći u rad svog pomoćnika (*assistant-ouvriera*), koji je redovito posjećivao oboljele, Calmette ujedno postaje osnivačem staleža sestara pomoćnica. Važan je i zbog uvođenja vakcine BCG, koja je prvi put na čovjeku primijenjena 1921. godine. Njena je primjena različita na području Europe, a njeno sustavno i masovno provođenje datira tek nakon Drugog svjetskog rata.⁴²

Na našim prostorima borba protiv tuberkuloze tekla je isprva nešto bliže modelu koji se provodio u Njemačkoj, uzmemo li u obzir da se pribjeglo izgradnji sanatorija na Brestovcu 1909. godine, kada se taj tip antituberkulozne skrbi drugdje pokazao nedostatnim i preskupim. U to vrijeme, primjerice, u Francuskoj već postoje dobro osmišljeni antituberkulozni dispanzeri koje kopiraju i susjedne europske zemlje. Nagovještaj osmišljene i organizirane borbe protiv tuberkuloze u nas počinje nakon Prvog svjetskog rata, kada se

⁴¹ Tuberkuloza u Zagrebu: radio anketa Društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu / ur. Vladimir Čepulić. Karlovac: Naklada Liječničkog vjesnika, 1931.

⁴² Čepulić, Vladimir. Calmette kao borac protiv tuberkuloze i osnivač dispanzera za tuberkulozu // Liječnički vjesnik. Staleški glasnik : staleški dio Liječničkog vjesnika 55 (1933): 309-314.

osniva Zemaljsko povjerenstvo za suzbijanje tuberkuloze, koje 9. ožujka 1918. izdaje okružnicu kojom uređuje svoj djelokrug te poziva sve upravne oblasti da podupru njegov rad.⁴³

Okružnica Kraljevske zemaljske vlade 1918. Katačić, V. Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak X. Zagreb : Zdravstveni odsjek Kraljevske zemaljske vlada u Zagrebu, 1919. Knjižnica HDA.

Već se u ovom programu navodi dobro razrađen model zdravstvenog prosvjećivanja i njegove metode te se ističu pomagala kojima se promidžba treba odvijati kako bi se postigla što bolja razumljivost materije priređene za javnost. Kako ne bi rad povjerenstva ostao tek na papiru, a suzbijanje tuberkuloze utopija, sastavljen je radni program u dvadeset točaka koji je uključivao plan institucionalizacije i profesionalizacije suzbijanja tuberkuloze, zdravstveno prosvjećivanje i nužnost zdravstvene, obrazovne i stambene reforme.

Stranice *Liječničkog vjesnika*, službenog glasila Zbora liječnika, ubrzo postaju forumom svih rasprava o tuberkulozi. U suradnji sa Zborom, Povjerenstvo 19. i 20. prosinca 1919. organizira tzv. *Anketu o tuberkulozi*, tematski stručni sastanak na kojem se iznose onodobne spoznaje pojedinih liječnika o tuberkulozi te organizacijski i zakonski prijedlozi.⁴⁴ U okviru ove ankete Andrija Štampar prikazuje Osnovu Zakona o suzbijanju tuberkuloze, istodobno naglašavajući da: *ni najbolji zakon ne koristi ništa, dok je prosvjeta naroda naročito higijenska na tako niskom nivou kao danas, dok liječnici nijesu spremljeni za takav rad i dok njihova ideologija nije promijenjena.*⁴⁵ Također kritizira sustav kliničke nastave: *koji služi samo individuumu, a ne sociumu* te ističe neminovnost zdravstvenog prosvjećivanja naroda o općehigijenskim zahtjevima. U prilogu *Liječničkog vjesnika* iz 1919. objavljen je cjelovit program Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze, čija je uloga prije svega promidžba, pronalaženje suradnika i financijskih sredstava, s naglaskom na poticanje provođenja higijenskih odredbi glede očuvanja od tuberkuloze i socijalnih mjera (osiguranje radnika, radnički stanovi) za poboljšanje načina života.⁴⁶

43 Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak X / ur. Katičić, V. Zagreb : Kr. zdravstveni odsjek kr. zemaljske vlade, 1919.

44 Anketu o tuberkulozi // *Liječnički vjesnik* 42 (1920): 108-60.

45 Štampar, Andrija. Zadaće zakonodavnih i upravnih oblasti u suzbijanju tuberkuloze // *Liječnički vjesnik* 42 (1920): 113-115.

46 Anketu / Program Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze // *Liječnički vjesnik* 41(1919), Prilog 10: I-XI.

Od bolničkih odjela do antituberkuloznih dispanzera

Prvi koraci ostvaruju se na bolničkoj razini, ponajprije otvaranjem ambulatorija za pacijente oboljele od tuberkuloze u Bolnici sestara milosrdnica 1920. godine. Vodi ga Lujo Thaller (1891-1949), koji je također i voditelj Odjela za tuberkulozu iste bolnice.⁴⁷

Uspostavljanjem specijaliziranog Odjela za tuberkulozu u Zakladnoj bolnici u Zagrebu sa 47 kreveta, na njegovo čelo u listopadu 1920. dolazi Vladimir Čepulić. Uvjeti rada u njemu nisu bili zadovoljavajući, tim više što se Odjel selio u nekoliko navrata, a nema ni educiranih medicinskih sestara. Od osnutka do 1940. godine na Čepulićevom je odjelu bilo liječeno 7.460 bolesnika.⁴⁸

Važnost preventivnog značenja suzbijanja tuberkuloze potvrđivao se posebice kroz rad antituberkuloznih dispanzera. Podižu se dvadesetih

Letak Savjeti bolesnicima. Neispunjeni formular. Format: 14,5x21 cm. HAZU-OPMZ

Fotografija Prva zdravstvena pomoćnica u Hrvatskoj osnovana u Šestinama 1923. godine. Format: 40,5x30,5 cm. HAZU-OPMZ

47 Vučak, I. The Struggle against tuberculosis during the twentieth century in Croatia. Nav. dj., str. 21.

48 Čepulić, Vladimir. Odjel za tuberkulozu Zakladne bolnice // *Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze*. Zagreb : Institut za tuberkulozu, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu, 1940, str. 41-43. Čepulić o organizaciji ovog odjela podnosi izvješće Odjelu za narodno zdravlje Zemaljske vlade u Zagrebu, koje je otisnuto u *Glasniku MNZ* 1921, br. 8. O Odjelu je objavio i članak u *Ars Therapeutica* br. 4. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, separat br. 77.

godina prošlog stoljeća od Dubrovnika i Zemuna do Zagreba i Vinkovaca. Zagrebački anti-tuberkulozni dispanzer osnovan je u srpnju 1921. i vodi ga Vladimir Čepulić.⁴⁹ Pridonio je nizu antituberkuloznih aktivnosti i potaknuo potrebu za izobraženim kadrom.

Stoga se u Zagrebu 8. siječnja 1921. godine osniva i Škola za sestre pomoćnice, koja započinje s radom 15. siječnja 1921. s 38 polaznica. Ravnatelj je od osnutka do studenog 1925. bio Vladimir Čepulić, a potom Šime Ljubić. Izobrazba za sestru bolničarku ili sestru pomoćnicu bila je besplatna, a trajala je dvije godine. Ministarstvo narodnog zdravlja je rješenjem od 9. veljače 1923. odobrilo njezin službeni naziv *Kraljevska državna škola za sestre pomoćnice u Zagrebu*. Do 1940. na njoj je diplomiralo ukupno 479 sestara.⁵⁰

Zdravstveno-prosvjetiteljska nastojanja se također pojačavaju u ovom razdoblju, kulminirajući između dva svjetska rata. To je vrijeme u kojem se učestalim kampanjama pokušava doprijeti do najširih slojeva društva. Ilustrira se svakodnevica radnika i najširih slojeva s rubova društva, a sve u svrhu utjecaja na njihove higijenske navike te način života. U promidžbu se uključuju svi tadašnji raspoloživi mediji - radiopostaje, kina s projekcijama filmova i ilustriranih reklamnih materijala, sve do objave publikacija i javnih prezentacija.⁵¹

Premda već otvaranjem Instituta za socijalnu medicinu u Zagrebu 1924. godine zdravstveno prosvjećivanje postaje čvrsto institucionaliziranom djelatnošću, tek osnivanjem Škole narodnog zdravlja u Zagrebu 1926. godine ovaj segment zaštite zdravlja dobiva svoj potpuni uzlet. Škola narodnog zdravlja, naime, postaje glavnim koordinatorom sveukupnog zdravstveno-prosvjetnog rada pokretanjem izrade filmova i plakata kao i drugog promidžbenog materijala. Njenom djelatnošću zdravstveno prosvjećivanje oblikuje se u slojevito osmišljen sustav s jasnim i dobro definiranim ciljevima i svrhom.⁵²

Sačuvana filmografija Škole narodnog zdravlja o tuberkulozi dragocjen je segment cjelokupne hrvatske kulturne baštine koja se danas čuva u Odjelu hrvatske kinoteke Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. U sklopu tog opusa nalaze se filmovi koji se bave tematikom tuberkuloze nastali u razdoblju od 1927. do 1989. godine. Riječ je o jedanaest filmova⁵³, od kojih prva četiri nisu sačuvana, dok se preostali sačuvani izvornici odnose na razdoblje od 1931. do 1989. godine.⁵⁴

49 Čepulić, Vladimir. Antituberkulozni dispanzer u Zagrebu // *Ars Therapeutica* br. 4. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, separat br. 76.

50 Čepulić, Vladimir. Državna škola za sestre pomoćnice u Zagrebu. I. // *Liječnički vjesnik* 48 (1926), Prilog 3: 75-87.

51 Dugac, Željko. Zdravstveno prosvjećivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj // *Medicus* 14 (2005): 155-171.

52 Dugac, Željko. Kako biti čist i zdrav : zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj. Zagreb : Srednja Europa, 2010.

53 To su filmovi Milana Marjanovića: Lječilište Topolšica, Škola narodnog zdravlja (1927), Antituberkulozni dan u Osijeku, Škola narodnog zdravlja (1929), Čuvaj se rose i sape iz ustiju drugog čovjeka I. i II. dio, Škola narodnog zdravlja (1929), Društvo za suzbijanje tuberkuloze, Škola narodnog zdravlja (1930); Kamila Brösslera: Dva brata : film o sušici, Škola narodnog zdravlja (1931); Aleksandra Gerasimova: Tuberkuloza kostiju i zglobova : Državno lječilište Kraljevica, Škola narodnog zdravlja (1931); Vladimira Čepulića, Drage Chloupeka i Aleksandra Gerasimova: Izliječeni od sušice : spašeni od sušice, Škola narodnog zdravlja (1938); U borbi protiv tuberkuloze, Kino-klub amatera, Zagreb; Gradska štedionica Zagreb (1938) prema djelu Fran Schwarzwalda; Borisa Kolara: Neman i Vi, Zagreb film SCF (1964); Svetislava Štetina: Preventivne mjere u borbi protiv tuberkuloze, Zora film (1963) te Mladena Jurana: Između života i smrti, u produkciji Adria filma (1989).

54 Tijekom izložbe prikazan je film "Dva brata: Film o sušici", (1931.) u vlasništvu Škole narodnog zdravlja „Andrija Štampar“

1

2

3

4

5

6

1 - Plakat Tuberkulozom se možemo zaraziti i ovako. Zaraza kapljicama/kad kašlješ drži rupčić pred ustima.

Format: 63x47 cm. HAZU-OPMZ

2 - Plakat Tuberkulozom se možemo zaraziti i ovako. Ne pljuj na pod/pljuj u pljuvačnicu.Format: 63x47 cm. HAZU-OPMZ

3 - Plakat Ne meti na suhi meti vlažnom krpom. Format 63x47 cm. HAZU-OPMZ

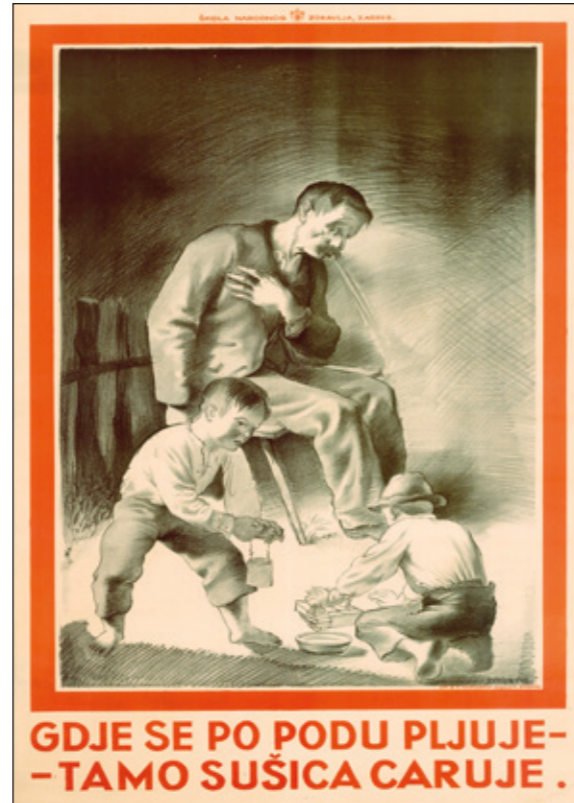
4 - Plakat Kako ćeš ostati zdrav. Format: 63x47 cm. HAZU-OPMZ

5 - Plakat Dajte djeci zraka i sunca. Format: 63x47 cm. HAZU-OPMZ

6 - Plakat Kako se treba vladati bolesnik da ne zarazi svoju okolinu. Format: 63x47 cm. HAZU-OPMZ

1

2

3

4

1 - Plakat Ne idi k zaraznim bolesnicima. Format: 63x94,5 cm. HAZU-OPMZ

2 - Plakat Gdje se po podu pljuje tamo sušica caruje. Format 56,5x95 cm. HAZU-OPMZ

3 - Plakat Stoj! Najprije peri ruke! Format 47,5x63. cm. HAZU-OPMZ

4 - Plakat Kad kašlješ, maramicu pred usta! Format: 47,5x63. HAZU-OPMZ

U izdavanju zdravstveno-prosvjetnih plakata u Hrvatskoj nakon Prvog svjetskog rata u prvo su vrijeme najaktivniji bili Zdravstveni odsjek te različita društva.⁵⁵ Osnivanjem Škole narodnog zdravlja, djelatnost izdavanja zdravstveno-prosvjetnih plakata gotovo potpuno prelazi na tu ustanovu, koja postaje središnjicom produkcije zdravstveno-odgojnih plakata.⁵⁶

Uz navedeno, u borbi na suzbijanju tuberkuloze vrlo važnu ulogu odigralo je Društvo za borbu protiv tuberkuloze u Zagrebu, koje također vodi Vladimir Čepulić. Osnovano je 1928. s ciljem da upućuje javnost kako će se očuvati od tuberkuloze i da je predobije za moralnu i materijalnu potporu kod izgrađivanja antituberkulozne organizacije. Društvo je to nastojalo postići svim sredstvima trajne propagande, a poglavito propagandom u velikom stilu na naročite dane svake godine priredbom Dana protiv tuberkuloze.⁵⁷

1

2

3

4

1-Plakat Javna predavanja o tuberkulozi od 3 do 5 svibnja 1930. godine. Format: 63x97,5 cm. HAZU-OPMZ

2-Plakat Javna predavanja o tuberkulozi od 2 do 4 svibnja 1931. godine. Format: 62,5x95 cm. HAZU-OPMZ

3-Plakat Besplatan pregled pluća rentgenom iz 1931. godine. Format: 56,5x85 cm. HAZU-OPMZ

4-Plakat Odjelite zdrave od tuberkuloznih 1934. godine. 1135x85 cm. HAZU-OPMZ

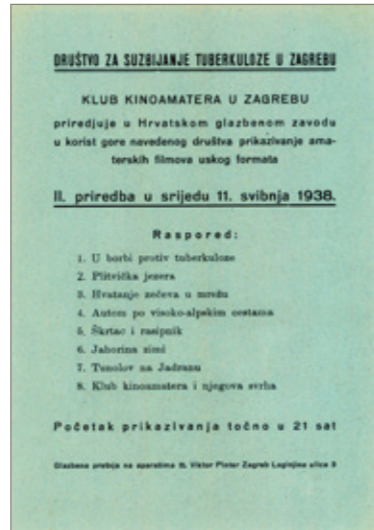
55 Odluka o pomaganju društava koja rade na narodnom zdravlju i o nagrađivanju literarnih spisa. Liječnički vjesnik. Staleški glasnik : staleški dio Liječničkog vjesnika 43 (1921): 267.

56 Dio izloženih plakata koji je danas pohranjen u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti HAZU potječe iz produkcije Škole narodnog zdravlja.

57 Čepulić Vladimir, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu. U: Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze Zagreb: Institut za tuberkulozu, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu 1940, str. 59-63.

5

6

7

8

9

5-Letak Društva za suzbijanje tuberkuloze. Priredba kluba amatera od 10. svibnja iz 1938. godine. 14,5x20,5 cm. HAZU-OPMZ

6-Letak Društva za suzbijanje tuberkuloze. Priredba kluba amatera od 11. svibnja 1938. godine. 14,5x20,5 cm. HAZU-OPMZ

7-Letak Tko se ne zna čuvati od tuberkuloze ili sušice može od nje oboljeti! Format: 20,5x31 cm.

8-Plakat Društva za suzbijanje tuberkuloze. Izložba o tuberkulozi iz 1932. godine. Format: 63x95 cm. HAZU-OPMZ

9-Plakat Prikazivanje filmova o tuberkulozi iz 1932. godine. Format: 63x95 cm. HAZU-OPMZ

Vladimir Čepulić je na čelu ovog Društva razvio sveobuhvatnu aktivnost na čitavom prostoru Savske banovine. Već godinu dana nakon osnutka ono priređuje anketu o tuberkulozi putem radiostanice, te pokreće izdavanje dobrotvorne marke.

U svibnju 1929. Društvo organizira *Dane borbe protiv tuberkuloze* na čitavom području Hrvatske i Slavonije, u koja su bile uključene sve zainteresirane ustanove. U Zagrebu je tom prigodom održano 106 predavanja, priređena je izložba u antituberkuloznom dispanseru te dostavljene tisuće promidžbenih letaka općinama, školama i kućanstvima. U kinima prije početka filma puštani propagandni materijali o tuberkulozi, a sve je ove manifestacije redovito pratio i dnevni tisak.⁵⁸

Marke Društva za suzbijanje tuberkuloze. Autor skice Oton Postružnik. Format: 34,5x30 cm. HAZU-OPMZ

58 Program događanja i Knjiga događanja *Dana borbe protiv tuberkuloze* 1929. Zbirka Čepulić, Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU.

Crtež Groznica zdravstvene propagande u Zagrebu. Knjiga *Dani borbe protiv tuberkuloze u Zagrebu*. HAZU-OPMZ.

Novinski izrezak *Dani borbe protiv tuberkuloze*. Knjiga *Dani borbe protiv tuberkuloze u Zagrebu*. HAZU-OPMZ.

Novinski izrezak *Naš najveći neprijatelj*. Knjiga *Dani borbe protiv tuberkuloze u Zagrebu*. HAZU-OPMZ.

Novinski izrezak *Pametna djeca*. Knjiga *Dani borbe protiv tuberkuloze u Zagrebu*. HAZU-OPMZ.

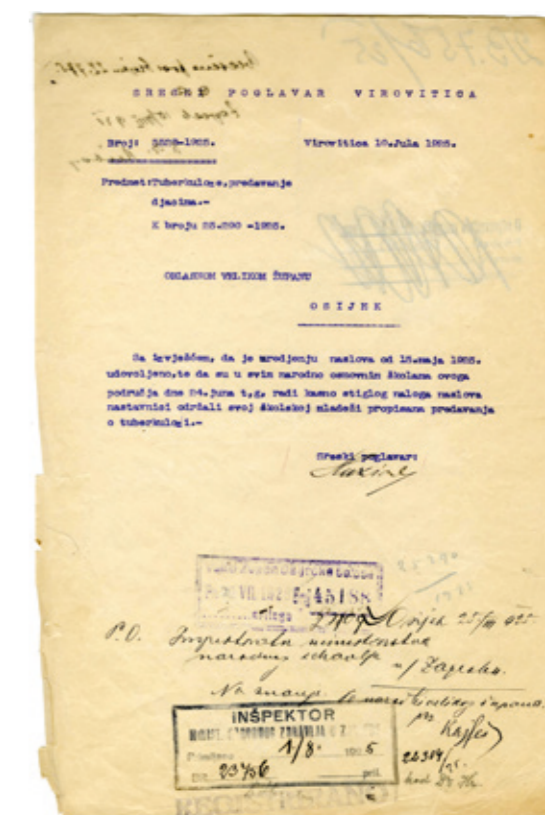
Plakat *Ako me volite ne ljubite me u usta ne kašljite mi u lice, ne pljujte na pod*. Format 69x101cm. HAZU-OPMZ

Tuberkuloza kao neprijatelj mladeži

Zdravstvena zaštita se tijekom prve polovice 20. st. artikulira i kroz medicinsko-pedagošku suradnju liječničkog i učiteljskog kadra. Donosi se niz zakona o zdravstvenoj skrbi djece, ustrojstvu i higijenskom standardu u pučkim školama, o nastavi iz higijene, o liječničkom nadzoru u školama te mehanizmima sprečavanja zaraznih bolesti, čime je utrt put profesionalizaciji i institucionalizaciji stalne zdravstvene zaštite djece i mladeži. Posebna pozornost posvećuje se zaštiti zdravlja djece svih uzrasta, pa se i dio promidžbe u sklopu *Dana borbe protiv tuberkuloze* što ih priređuju društva i lige odnosi na promidžbu s ciljem suzbijanja tuberkuloze u ovoj ciljanoj populaciji.

Plakat *Dajmo djeci zraka i sunca* 1930. godina. Format: 63x95cm. HAZU-OPMZ

Dopis Sreskog poglavara u Virovitici o održavanju predavanja o tuberkulozi školskoj mladeži, HR-HDA Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS. br. 5528/1925., kut. 35.

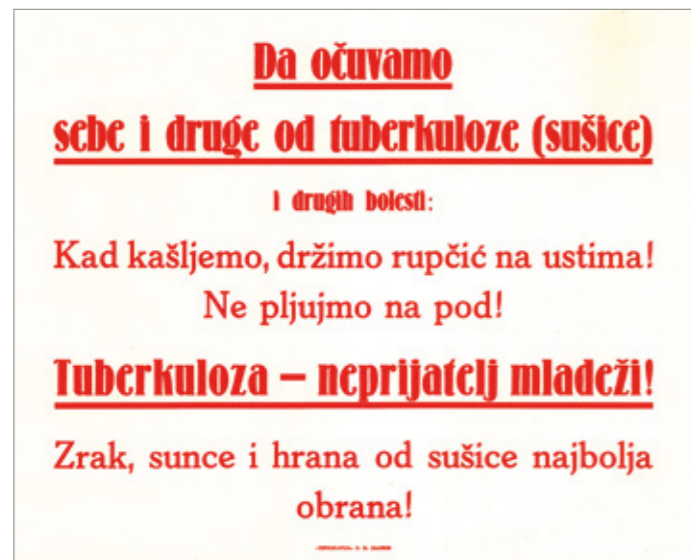
Početak 1908. godine u Zagrebu počinje s radom Gradski dječji ambulatorij za predškolsku djecu, 1923. otvoren je Gradski školski ambulatorij, a 6. listopada 1924. utemeljena je i Državna školska poliklinika.⁵⁹ Tuberkuloza je zahtijevala poseban odabir, evidenciju i zaštitu populacije djece, pa se u sklopu programa suzbijanja tuberkuloze osobita pozornost posvećuje zaštiti zdravlja djece svih uzrasta. Jedna od promidžbenih akcija u sklopu *Dana borbe protiv tuberkuloze* 1933. godine odnosi se na promidžbu s ciljem suzbijanja tuberkuloze u ovoj ciljanoj populaciji pod geslom: *Tuberkuloza neprijatelj mladeži*.⁶⁰

⁵⁹ Hofgräff, Darija; Fatović-Ferenčić, Stella. Uloga i doprinos Desanke Ristović Štampar (1882-1968) u razvoju Školske poliklinike u Zagrebu (1925-1941) // *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 28 (2012): 9-24.

⁶⁰ Čepulić, Tuberkuloza kod djece u Zagrebu // *Liječnički vjesnik. Staleški glasnik: staleški dio Liječničkog vjesnika* 55 (1933): 169-171.

U Zagrebu su tijekom 1924. organizirani sistematski pregledi djece iz Krajiške škole. Djeca su pregledana klinički i rendgenski. Od ukupno 519 pregledane djece kod njih 444 (85,55%) nalaz na tuberkulozu bio je negativan.⁶¹

Promidžbene akcije nastavljaju se tijekom sljedećih godina odlikujući se razrađenim promidžbenim pristupima, te uključivanjem različitih kulturnih i drugih ustanova. U suradnji s Jugoslavenskom ligom protiv tuberkuloze Društvo priređuje 1934. u Zagrebu i na Brestovcu Prvi jugoslavenski kongres o tuberkulozi i inicira obilježavanje 25. obljetnice Brestovca.⁶²

Plakat *Da očuvamo sebe i druge od tuberkuloze i drugih bolesti. Tuberkuloza neprijatelj mladeži.* Format: 50x40 cm. HAZU-OPMZ

Program Prvog jugoslavenskog protituberkuloznog kongresa od 10. do 13. svibnja 1934. godine. Format: 17x23 cm. HAZU-OPMZ

Mreža antituberkuloznih ustanova i rezultati u prvoj polovini 20. stoljeća

Sljedeći važan korak u borbi protiv tuberkuloze bilo je osnivanje Instituta za tuberkulozu u Zagrebu odlukom Ministarstva narodnog zdravlja u lipnju 1934. Nastao je spajanjem antituberkuloznog dispanzera i Odjela za tuberkulozne bolesnike, ujedinjujući prvi put na našim prostorima preventivni i klinički aspekt borbe protiv tuberkuloze u jedinstvenoj ustanovi.

Osnutkom ovih vrlo važnih ustanova otvorio se prostor za stvaranje temeljne antituberkulozne organizacije, tzv. Centralne radne zajednice za suzbijanje tuberkuloze 1937. godine. Ona je trebala umrežiti i koordinirati rad na suzbijanju tuberkuloze na

61 Čepulić, Vladimir; Rojc-Marchesi, Marija. Rezultati pregledaba na tuberkulozu kod nekih grupa pučanstva // Liječnički vjesnik 62 (1940): 261-264

62 Cjeloviti program Prvog jugoslavenskog protituberkuloznog kongresa. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU.

čitavom teritoriju Hrvatske i Slavonije. Sastojala se od Banske uprave s Higijenskim zavodom u Zagrebu, Instituta za tuberkulozu, SUZOR-a, Oblasne uprave bolesničkog fonda kod Ravnateljstva državnih željeznica u Zagrebu, Radničke komore u Zagrebu, OUZOR-a u Zagrebu, Osijeku, Karlovcu i Sušaku, bolesničke blagajne Merkur, Glavne blagajne u Zagrebu i Društva za suzbijanje tuberkuloze. Antituberkulozne ustanove surađuju međusobno, a na selu su za tu ulogu predviđene zdravstvene stanice. Prve takve zdravstvene stanice niknule su 1923. godine u Kašini, Bistri i Šestinama. One su do 1927. bile pod upravom dispanzera, a nakon te godine potpale su pod administrativnu upravu Higijenskog zavoda.⁶³ Suradnjom članova Radne zajednice otvoreni su dispanzeri u lječilištima za tuberkulozne u Klenovniku i Novom Marofu, Ivancu, Novoj Gradiški, Zaboku, Krapini, Čakovcu i Slatini.⁶⁴

Nakon Drugog svjetskog rata situacija s oboljelima od tuberkuloze je zahtijevala rekonstrukciju i revitalizaciju postojećih ustanova. Odjel za tuberkulozne bolesnike Zakladne bolnice preseljen je na Kliniku Rebro, a potom u bivšu Željezničarsku bolnicu na Jordanovcu.⁶⁵ Cjelokupna nastojanja u borbi protiv tuberkuloze na kraju analiziranog razdoblja nastavljaju se kroz rasprave vezane uz vakcinaciju. Čepulić je još 1948. preveo s njemačkog jezika knjižicu *BCG cijepljenje protiv tuberkuloze* Johannes Holmsa iz Državnog serum zavoda u Kopenhagenu, koju je izdala Međunarodna unija 1948. i koja je na području Hrvatske tiskana u 5000 primjeraka. Sudjelovao je u edukaciji aktivista Crvenog križa koji su na Čepulićev poticaj, a po nalogu Povjereništva za prosvjetu podučavali o *kalmetizaciji* po školama i na roditeljskim sastancima. U srpnju 1948. donesen je Zakon o besplatnom liječenju tuberkuloze, a Zakonom od 29. listopada 1948. određeno je obvezatno cijepljenje protiv tuberkuloze BCG vakcinom za svu djecu do navršene 18. godine života.

Prve vijesti o streptomocinskoj terapiji tuberkuloze javljaju se na našem prostoru 1947. godine⁶⁶, a prvi rezultati liječenja na području NR Hrvatske 1950.⁶⁷ Time su zaokružena nastojanja vezana uz ovu bolest u kojima je tuberkuloza tretirana kroz socijalno-medicinsku paradigmu objedinjujući u njezinom suzbijanju sve slojeve društva. U rasponu nastojanja koja su se protezala od države do šire javnosti, središnje mjesto odnosilo se na uspostavljanje mreže javnozdravstvenih ustanova i mehanizama djelovanja. Taj je prostor bio nadahnut ideologijom socijalne medicine, bolesti i socijalne uloge liječnika u sklopu koje posebno mjesto pripada Vladimiru Čepuliću.

Letak *Paviljon za tuberkulozne bolesnike.* Format: 15x23,5 cm. HAZU-OPMZ

63 Čepulić, Vladimir. Smjernice za suzbijanje tuberkuloze u Banovini Hrvatskoj // Liječnički vjesnik 62 (1940): 9-10.

64 Čepulić, Vladimir. Radna zajednica za suzbijanje tuberkuloze // Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb: Institut za tuberkulozu, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu, 1940, str. 55-58.

65 Vučak, I. The Struggle against tuberculosis during the twentieth century in Croatia. Nav. dj., str. 23.

66 Bloch, H. Streptomycin // Liječnički vjesnik 69 (1947): 187.

67 Štimec, K. Rezultati liječenja tuberkuloze streptomocinom u NR Hrvatskoj // Tuberkuloza 2 (1950): 18-25.

Centralni (redovni)
Godišnjak

BANOVINA HRVATSKA

Službenički list

I. Prezime i ime službenika Dr. Vladimira Čepulića

II. Rođen 23 dana svibnja mjeseca 1894 god.*)

Datum i godina rođenja u brojkama _____

u mjestu Novi Vinodolski županija Šibenica banovine Hrvatske

III. Narodnost Hrvat vjera kat. završnost Zagreb

Zvanje u banovinskoj službi**)

primarni liječnik antituberkulozne
bolnice, zatim orisnog antituberkul. dispan-
zera i potomica profesor na medic. fa-
kult. Sveučilišta u Zagrebu, I. kat. II. op.
zavod. profesor Med. fakulteta u
Zagrebu, II. k.

FOTOGRAFIJA SLUŽBENIKA SVAKE DESETE GODINE
(format 5 x 7)

Godina <u>1940</u>	Godina	Godina	Godina
--------------------	--------	--------	--------

*) Broj dana u mjesecu i jednice u broju godina ispisati slovima.
**) Svaka promjena zvanja upisuje se jedna za drugom. Obilježiti na rubrici XVII, ovdje stavljati samo matice zvanja.

Osobnik Vladimira Čepulića. HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH.

Gotovo da nema jednog segmenta rada na suzbijanju tuberkuloze u kontinentalnom dijelu Hrvatske u kojem nije bila ključna upravo njegova uloga.

U drugoj polovici 20. st. borba protiv tuberkuloze uvelike će se odvijati temeljem rezultata postignutih u prethodnom razdoblju, razvijajući nove pristupe liječenju i rehabilitaciji te smanjujući obolijevanje i pomor od ove bolesti. Već 1960. Čepulić je s ponosom mogao objaviti podatak da nema nijednog smrtnog slučaja od ove bolesti među pacijentima mlađima od 20 godina.⁶⁸

68 Čepulić Vladimir : Dva razdoblja borbe protiv tuberkuloze u zagrebu. Liječnički vjesnik 1961; 83: 1236.

ZIVI U REDNIM ŽIVOTOM!

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

1. HR-HDA-134 Zdravstveni odsjek Ministarstva narodnog zdravlja za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje.
2. HR-HDA-135 Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS.
3. HR-HDA-149 Savska Banovina. Odjel za socijalnu politiku i narodno zdravlje.
4. HR-HDA-165 Banovina Hrvatska. Odjel za narodno zdravlje i socijalnu politiku.
5. HR-HDA-287 Ministarstvo narodnog zdravlja NRH.
6. HR-HDA-287 Ministarstvo narodnog zdravlja NRH.
7. HR-HDA-79 Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove. Odsjek zdravstva (UOZV).
8. HR-HDA-83 Zemaljska vlada. Odjel za zdravstvo.

LITERATURA

1. Anketa / Program Povjerenstva za suzbijanje tuberkuloze // Liječnički vjesnik 41(1919), Prilog 10: I-XI.
2. Anketa o tuberkulozi // Liječnički vjesnik 42 (1920): 108-160.
3. Bibliografija *Liječničkog vjesnika* 1877-1977. Zagreb : ZLH, 1978.
4. Bjažić, Tamara. Radna grupa Zagreb - osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni / *Prostor* 13 (2005): 47-48.
5. Bloch, H. Streptomycin // *Liječnički vjesnik* 69 (1947): 187.
6. Čepulić Vladimir : Dva razdoblja borbe protiv tuberkuloze u zagrebu. *Liječnički vjesnik* 1961; 83: 1236
7. Čepulić, Vladimir. Antituberkulozni dispanzer u Zagrebu // *Ars Therapeutica* br. 4. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, separat br. 76.
8. Čepulić, Vladimir. Ciljevi socijalne medicine. Evolucija 1933. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, separat br. 16.
9. Čepulić, Vladimir. Calmette kao borac protiv tuberkuloze i osnivač dispanzera za tuberkulozu // *Liječnički vjesnik. Staleški glasnik : staleški dio Liječničkog vjesnika* 55 (1933): 309-314.
10. Čepulić, Vladimir. Čepulić o organizaciji ovog odjela podnosi izvješće Odjelu za narodno zdravlje Zemaljske vlade u Zagrebu, koje je otisnuto u *Glasniku MNZ* 1921, br. 8.
11. Čepulić, Vladimir. O Odjelu je objavio i članak u *Ars Therapeutica* br. 4. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, separat br. 77.

12. Čepulić, Vladimir. Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu // Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb : Institut za tuberkulozu, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu, 1940, str. 59-63.
13. Čepulić, Vladimir. Državna škola za sestre pomoćnice u Zagrebu. I. // Liječnički vjesnik 48 (1926), Prilog 3: 75-87.
14. Čepulić, Vladimir. Odjel za tuberkulozu Zakladne bolnice // Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb : Institut za tuberkulozu, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu, 1940, str. 41-43
15. Čepulić, Vladimir. Radna zajednica za suzbijanje tuberkuloze // Naša nastojanja u borbi protiv tuberkuloze. Zagreb : Institut za tuberkulozu, Društvo za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu, 1940, str. 55-58.
16. Čepulić, Vladimir. Smjernice za suzbijanje tuberkuloze u Banovini Hrvatskoj // Liječnički vjesnik 62 (1940): 9-10.
17. Čepulić, Vladimir. Socijalno-epidemiološki problemi kod suzbijanja tuberkuloze // Liječnički vjesnik 61 (1939): 36-51.
18. Čepulić, Vladimir. Suzbijanje tuberkuloze. Zagreb, 1940.
19. Čepulić, Vladimir. Tuberculosis and Housing // The American review of tuberculosis 15 (1927): 221- 224
20. Čepulić, Vladimir. Tuberkuloza kod djece u Zagrebu // Liječnički vjesnik. Staleški glasnik : staleški dio Liječničkog vjesnika 55 (1933): 169-171.
21. Čepulić, Vladimir. Tuberkuloza u Zagrebu i njeni glavni uzroci // Nova Europa 12 (1925): 330-331.
22. Čepulić, Vladimir; Rojc-Marchesi, Marija. Rezultati pregledaba na tuberkulozu kod nekih grupa pučanstva // Liječnički vjesnik 62 (1940): 261-264.
23. Dežman, Milivoj. Sušica : kako postaje, kako se širi i kako se liječi // Liječnički vjesnik 24 (1902): 233.
24. Dugac, Željko. Kako biti čist i zdrav : zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj. Zagreb : Srednja Europa, 2010.
25. Dugac, Željko. Zdravstveno prosvjećivanje protiv tuberkuloze u međuratnoj Hrvatskoj // Medicus 14 (2005): 155-171.
26. Fatović-Ferenčić, Stella. Society as an organism : metaphor as departure point of Andrija Štampar's health ideology // Croatian Medical Journal 49 (2008): 709-719.
27. Fatović-Ferenčić, Stella; Kuhar, Martin. Zdravlje i/ili profit : metafora i/ili stvarnost // Knjiga izlaganja na X. proljetnom bioetičkom simpoziju Hrvatskog liječničkog zbora / Ur. Goran Ivanišević. Zagreb : Hrvatski liječnički zbor, 2010, str. 9-11.
28. Glasner, Milan. Brestovac 1909-1934 iz knjige Mudrinić, Ante. Kako je nastao sanatorij „Brestovac“ 1909-1934 : lečenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju : lečilište Središnjeg ureda za osiguranje radnika „Brestovac“ kraj Zagreba 1909-1934. PO Radnička zaštita (1934) 5. Zagreb : Štamparija Gutenberg, 1934.
29. Grmek, Mirko Dražen; Dugački, Vladimir. Hrvatska medicinska bibliografija, sv. 3. Zagreb : JAZU, 1984.
30. Hofgräff, Darija. Zdravstvena statistika 1874-1910 na primjeru arhivskog fonda

Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade te statističkih publikacija u Hrvatskom državnom arhivu // Arhivski vjesnik 55 (2012): 187-204.

31. Hofgräff, Darija; Fatović-Ferenčić, Stella. Uloga i doprinos Desanke Ristović Štampar (1882-1968) u razvoju Školske poliklinike u Zagrebu (1925-1941) // Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 28 (2012): 9-24.
32. Izvješće o stanju javne uprave u Ličko-krbavskoj županiji. Senj, 1903. str. 103, 104.
33. Izvješće o stanju javne uprave u županiji bjelovarsko-križevačkoj. Bjelovar, 1888.-1915.
34. Izvješće o stanju javne uprave u županiji ličko-krbavskoj. Senj ; Gospić, 1894. – 1917.
35. Izvješće o stanju javne uprave u županiji modruško-riječkoj. Ogulin, 1894. – 1913.
36. Izvješće o stanju javne uprave u županiji požeškoj. Požega, 1890. – 1917.
37. Izvješće o stanju javne uprave u županiji srijemskoj. Vukovar, 1892. – 1916.
38. Izvješće o stanju javne uprave u županiji varaždinskoj. Varaždin, 1886. – 1913.
39. Izvješće o stanju javne uprave u županiji virovitičkoj. Osijek, 1886. – 1915.
40. Izvješće o stanju javne uprave u županiji zagrebačkoj Zagreb, 1894. -1915.
41. Lakoff, George; Johnson, Mark. Metaphors we live by. Chicago : University of Chicago Press, 1980.
42. Mudrinić, Ante. Kako je nastao sanatorij „Brestovac“ 1909-1934 : lečenje i suzbijanje tuberkuloze u našem radničkom osiguranju : lečilište Središnjeg ureda za osiguranje radnika „Brestovac“ kraj Zagreba 1909-1934. PO Radnička zaštita (1934) 5. Zagreb : Štamparija Gutenberg, 1934.
43. Narodne novine 107 (1945) 2.
44. Narodne novine 108 (1946) 34.
45. Narodne novine 113 (1951) 27.
46. Odluka o pomaganju društava koja rade na narodnom zdravlju i o nagrađivanju literarnih spisa // Liječnički vjesnik. Staleški glasnik : staleški dio Liječničkog vjesnika 43 (1921): 267.
47. Program događanja i Knjiga događanja Dana borbe protiv tuberkuloze 1929. Zbirka Čepulić Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU.
48. Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak X / ur. Katičić, V. Zagreb : Kr. zdravstveni odsjek kr. zemaljske vlade, 1919.
49. Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe / ur. V. Katičić. 2. izd. Zagreb : Kr. zdravstveni odsjek kr. zemaljske vlade, 1906, str. 577.
50. Smrekar, Milan. Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva. Zagreb : Naklada Ignjata Granitza, 1899.
51. Sontag, Susan, Illness as methaphore. London : Penguin Books Ltd., 1983.
52. Statistički atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije : 1875. - 1915. Zagreb : Kr. zemaljski statistički ured, 1915.
53. Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije. 1. dio za 1905. Zagreb : Kr. zemaljski statistički ured, 1913.

54. Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije. 2. dio za 1906.-1910. Zagreb : Kr. zemaljski statistički ured, 1917.
55. Statistički godišnjak zemalja Ugarske krune. 3 (1895) – 13 (1905). Budimpešta : Kraljevski ugarski i središnji statistički ured, 1896-1906.
56. Statistički ljetopis za godinu 1874. Zagreb : Statistički ured kr. Dal. Hrv. Slav. Zemaljske vlade, 1876
57. Štampar, Andrija. Zadaće zakonodavnih i upravnih oblasti u suzbijanju tuberkuloze // Liječnički vjesnik 42 (1920): 113-115.
58. Štimec, K. Rezultati liječenja tuberkuloze streptomycinom u NR Hrvatskoj // Tuberkuloza 2 (1950): 18-25.
59. Tuberkuloza u Zagrebu : radio anketa Društva za suzbijanje tuberkuloze u Zagrebu / ur. Vladimir Čepulić. Karlovac : Naklada Liječničkog vjesnika, 1931.
60. Vučak, Ivica. The Struggle against tuberculosis during the twentieth century in Croatia // Tuberculosis (1860-1960) : Slovenia's Golnik Sanatorium and TB in Central Europe / Zvonka Zupanič Slavec. Frankfurt; Berlin : Peter Lang, 2011, str. 19-20.

Zahvaljujemo se ravnateljici HDA dr.sc.Vlatki Lemić na podršci u realizaciji kataloga izložbe, kolegama iz Kinoteke HDA i Odsjeka za zaštitu arhivskog gradiva, te kolegicama dr.sc. Melini Lučić i mr.sc. Branki Kesegić.

Posebno se zahvaljujemo prof. dr.sc. Jadranki Božikov, ravnateljici Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar", za odobrenje emitiranja filma "Dva brata: Film o sušici", (1931.) na izložbi u HDA.

Kratice:

HDA - Hrvatski državni arhiv

HAZU-OPMZ - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Odsjek za povijest medicinskih znanosti